

K R + N I E K

Amersfoort 750

THE MANUMER

⊕ Het stadsrecht ⊕ De stad in 1259 ⊕ Stadsfeest 1959

⊕ Rietveldpaviljoen ⊕ Amersfoort op de Kaart ⊕ Kinderboeken

Van de redactie

Een dubbeldik feestnummer van de Kroniek ter gelegenheid van Amersfoort 750 jaar stad, in een extra grote oplage van 10.000!

Uiteraard besteden we hierin veel aandacht aan het jaar 1259 en Amersfoorts vroegste geschiedenis, maar ook de nostalgische gevoelens geven we ruim baan met een terugblik op het uitbundige jubileumfeest van 1959. De wijze waarop men de verjaardag van de stad toen vierde, verdient een nadere beschouwing. Wij zijn geneigd te denken dat in de huidige tijd de geschiedenis van de eigen woonplaats, in ons geval Amersfoort, veel aandacht krijgt met bijvoorbeeld het Gilde en de Waterlijn, om maar enkele voor de stad zo belangrijke instellingen te noemen. In de zomer van 1959 leek echter iedere Amersfoorter doordrongen van het verleden. Men deed zelfs alsof men in de Middeleeuwen leefde en dat enkele maanden lang. Als je je bedenkt dat het geschiedenisboek geschreven door archeoloog Herre Halbertsma, *Zeven eeuwen Amersfoort*, bedoeld was voor de lagere-schooljeugd, stijgt de verbazing en achting nog meer. De leerlingen van de lagere scholen kregen een flinke brok geschiedenis voorgeschoteld, op een manier die wij nu op z'n minst als niet kindvriendelijk zouden bestempelen.

Ook in 2009 speelt de geschiedenis van de stad een belangrijke rol bij de viering van het jubileum van Amersfoort, naast diverse festiviteiten van een wat algemener karakter. Er verschijnen vele publicaties, waaronder een wetenschappelijke stadsgeschiedenis en een luchtiger kijk- en leesboek en speciaal voor kinderen geschreven boeken. Er is een historische kostuumshow, een congres en nog veel meer. De Kroniek doet uitgebreid verslag van al deze activiteiten en de redactie wenst u veel plezier in het feestjaar 2009.

DOORGEVEN Zijn er in uw omgeving mensen die ook belangstelling hebben voor de geschiedenis van Amersfoort en omgeving? U kunt dit dubbeldikke themanummer uitdelen: extra exemplaren zijn af te halen bij de Informatiewinkel, de studiezaal van Archief Eemland, alle bibliotheken, het Archeologisch centrum en het kantoor van Amersfoort 750 aan de Eemlaan. Tevens kunt u deze geïnteresseerden attenderen op de mogelijkheid de Kroniek toegestuurd te krijgen: door lid te worden van de Oudheidkundige Vereniging Flehite of van de Stichting Archeologie Amersfoort (zie colofon pagina 40).

Het stadsrecht van Amersfoort

Op 12 juni 1259 werd Amersfoort een stad, is de algemene voorstelling. Maar kun je dat eigenlijk wel zo zeggen? Had Amersfoort tevoren dan geen rechten? Wat houdt stadsrecht eigenlijk in en waarom was dat belangrijk?

door GERARD RAVEN

Amersfoort wordt in 1028 voor het eerst vermeld, als de bisschop van Utrecht de schenkingen bevestigt van zijn voorgangers aan het klooster op de Heiligenberg (Leusden). Daaronder zijn de tienden van Amersfoort, 10% van de oogst. Uit niets blijkt dat dit méér is dan een dorpje, zonder kapel. Aan verdediging hoeft men ook nog niet te denken. Het glooiende terrein en het vele water zijn natuurlijke hulpmiddelen in de strijd en er is ook nog niet veel te halen.

EEN SCHOUT VAN DE BISSCHOP

Daarna groeit Amersfoort, door haar ligging aan de doorgaande weg en een riviertje. Er ontstaat een markt en er komen kooplieden wonen. De bisschop wijst intussen een *meier* aan, die leiding geeft aan de ontginning van de omgeving, waardoor boeren van elders hier komen wonen. De meier gaat ook over de defensie en is schout, dus voorzitter van een rechtbank met enkele Amersfoorters als buren of schepenen. Het schoutambt vererft en deze familie noemt zich in de 12e eeuw al Van Amersfoort. Het wordt een aanzienlijk geslacht, met eigen gronden en de titel ridder. Zij wonen in een hoeve die in 1203 voor het eerst wordt vermeld; daar wordt ook de belasting in natura verzameld. De boerderij heeft een kapel die ten slotte uitgroeit tot de Sint-Joriskerk; de naam van de hofstede gaat over op de Hof. En de nederzetting wordt versterkt, mogelijk met een aarden wal.

In de 13e eeuw wint de graaf van Gelre en Zutphen zodanig aan macht dat dit een bedreiging wordt voor het grensgebied. In 1256 krijgt hij zelfs landerijen in handen in Zuidoost-Utrecht. Aan Wouter van Amersfoort dus de taak om daar wat aan te doen: hij begint in 1252 een vooruitgeschoven post te bouwen. Vermoedelijk is het een woontoren, die de naam Stoutenburg (trotse burcht) krijgt.

GEGROEID RECHT

Amersfoort brengt geld op voor de bisschop: belastingen op markten, tol op scheepsvrachten als zout en gruit (voor de bierbrouwerij), boeten van het gerecht. De schout deelt de lakens uit, maar de inwoners doen het werk. Dat wordt steeds onnatuurlijker en de Amersfoorters rekken de grenzen op. Net als op het platteland groeit het gewoonterecht door uitspraken van het schepengerecht, door verleende privileges en door stiekeme of ongemerkte wijzigingen. Een heel belangrijk stukje gewoonterecht is dat je vrij man wordt als je een jaar en een dag in de stad woont. In die tijd zijn boeren immers horigen! In de stad ontwikkelt zich bovendien een koopliedenrecht, met regels voor handel en ambacht en kortere procedures

Zegel van Hendrik van Vianden (Stadsarchief Utrecht 1122-1577 [Toegang 701-1] inv.nr. 50, 1e zegel (Het Utrechts Archief).

dan het landrecht. Dit wordt de basis voor stedelijk bestuur. Rond 1100 gaan stedelingen in de Nederlanden zich zélf bezig houden met bestuur, inning van belastingen, defensie en rechtspraak, met eigen documenten en zegels en soms zelfs met eigen munten.

Pas de laatste jaren hebben historici die stadsrechtverleningen bestuderen de aandacht gevestigd op de vloeiende verhoudingen tussen landsheren en hun steden. Nu beseffen we dat het Amersfoortse stadsrecht eerst groeide en later door de bisschop is *bevestigd*. Die formulering vinden we ook in de oorkonden zelf (zie de cursivering in het kader). Het is in deze periode dus niet zomaar van de

ene op de andere dag *verleend*. De oudst bekende bevestiging is voor Hoei (Luik, 1066). Daarna volgen steden in Vlaanderen. Na Stavoren (Friesland, vóór 1068) is Utrecht de tweede Noord-Nederlandse stad die een oorkonde krijgt, tussen 1114 en 1122. Dat betekent dat het gebied officieel uit het landrecht wordt gelicht. Maar vaak vindt men pas zo'n document nodig als er geschillen over bevoegdheden zijn; het recht kan al stilzwijgend geduld zijn door de vorst, of mondeling verleend.

Beeld van Hendrik van Vianden in de OLV-toren door Ton Mooy, 1995.

VRIJE VERTALING VAN HET STADSRECHT

Wij, Hendrik, bij de gratie Gods bisschop van Utrecht, maken bekend aan allen die deze oorkonde zien, en verklaren hiermee openlijk het volgende. Onze bebinde onderdanen, schepen, raden en inwoners van onze stad Amersfoort hebben mij en onze kerk van Utrecht trouw gediend en doen dat nog steeds met alle toewijding en genegenheid. Op advies van onze raad schenken wij hen daarom het recht en de goede gewoonte *die zij tot dusver hebben bezeten*; en bovendien het privilege en burgerrecht dat in de volks taal stadsrecht wordt genoemd, zoals onze stad Utrecht dat al heeft. In afwijking daarvan moet Amersfoort blijven deelnemen aan onze militaire expedities. Bovendien moet Amersfoort tien pond Utrechts [zilver] bijdragen wanneer de stad Utrecht onze bede betaalt. Niemand mag inbreuk maken op dit stadsrecht, op straffe van de kerkelijke ban. Ter oorkonde hiervan hebben wij ons zegel aan deze brief gehecht. Gedaan en gegeven te Amersfoort, in het jaar des Heren 1259, op donderdag, het feest van de heilige Odulfus de Belijder.

BEVESTIGING ALS POLITIEK INSTRUMENT

Waarom zou bisschop Hendrik van Vianden dat recht van Amersfoort eigenlijk willen bevestigen? Het levert hem maar tien pond zilver op, een symbolisch bedrag. Het gaat dus om iets anders. Hendrik is een goede bestuurder die met succes weet te verdelen en heersen. Hij speelt de schout uit tegen de stad en bindt ze zo allebei stevig aan zijn persoon. Amersfoort moet goed weten wie de baas is. Een prima methode is dat zij hun eigen zaken mogen regelen, maar daarover wel verantwoording afleggen. De bisschop laat zich op 12 juni 1259 letterlijk gelden door zijn meegebrachte oorkonde plechtig te tekenen. Dat is ongetwijfeld op de Hof gebeurd.

Op dezelfde dag rekent de bisschop af met zijn schout van Amersfoort en Eemland. Wouter van Amersfoort is één van de belangrijkste Stichtse edelen, die teveel hun eigen gang gaan. Wouters vader Hendrik is rond 1249 overleden, dus hij zit er nog niet zo lang. Het schoutambt is nu niet langer erfelijk en Wouter moet verhuizen naar Stoutenburg. Hij draagt zijn (nog niet voltooide) slot op aan de bisschop en krijgt het weer van hem in leen. Mocht hij of zijn nakomelingen de bisschop ontrouw worden, dan moeten ze het ontruimen. Wouter staat immers ook onder druk van de graaf van Gelre; al vier jaar later erkent hij die als leenheer voor twee landgoederen in de omgeving. In ruil krijgt Wouter tweehonderd pond zilver, die hij hard

nodig heeft. In de 14e eeuw verliest de bisschop Scherpenzeel en Hoevelaken aan Gelre. Bovendien zijn Wouters nakomelingen zó arm geworden dat zij hun rechten en landerijen aan andere Stichtse edelen moeten verkopen.

WELKE RECHTEN?

Nu willen we wel eens weten wat het stadsrecht precies inhoudt. Maar dat valt tegen: dat staat helemaal niet in de oorkonde! Er wordt alleen verwezen naar het recht van de stad Utrecht. Van de Utrechtse oorkonde worden we ook niet heel veel wijzer. De schepenen van Utrecht mogen het marktrecht handhaven en de inwoners die bijdragen aan de aanleg van de aarden wal worden voortaan vrijgesteld van tol, mits hun goederen in de stad worden verhandeld. De bisschop en zijn baas, de keizer van Duitsland, vinden het veel belangrijker te regelen dat de Utrechtenaren trouw zweren. Dát is de werkelijke motivatie om de oorkonde te geven die de Utrechtenaren zo graag willen hebben. Het stadsrecht is dus geen wetstekst, maar een belofte met eed om elkaars belangen te behartigen. Bovendien is er dan vermoedelijk nog geen stadsbestuur, want dat wordt pas in 1196 voor het eerst vermeld. Interessant is ook dat de bisschop rond 1250 toestaat dat de Utrechters niet meegaan op leger-tochten; ze hoeven alleen hun eigen stad te verdedigen. Ook kunnen zij voortaan alleen in hun woonplaats terecht worden. Daaraan zien we dat een stad ná de bevestiging doorgaat met het verzamelen van privileges voor verder zelfbestuur.

Ook in het Amersfoortse stadsrecht van 1259 staan voor al zaken die de bisschop belangrijk vindt. Hij vleit de be-

Het stadsrecht van Amersfoort. Helaas is de oorkonde van 1259 verloren gegaan, maar er zijn verschillende afschriften van. Dit is het oudste exemplaar van 1344, gemaakt kort na de stadsbrand van 1340 waarbij het origineel mogelijk verloren ging (Archief Eemland, Stadsarchief 3520-089).

woners met hun trouw, maar eist dat zij hem wél troepen blijven sturen als hij die nodig heeft. Het valt alleen op dat hun aantal niet is vastgelegd. Het stadje wordt trouwens op[p]idum genoemd; het is dus enigszins versterkt. Interessant is het dat Amersfoort niet alleen schepenen kent, maar ook al beschikt over een gekozen raad.

Uit andere bronnen weten we gelukkig wél waaruit de privileges meestal bestaan hebben: zelfbestuur, defensie, marktrechten, inning van belastingen en boeten, tol-vrijdom in het gewest, burgerrecht, lage en in sommige steden ook de hoge rechtspraak (doodstraf). Ook mag een stad rekenen op hulp van de landsheer, bijvoorbeeld in oorlogstijd. Maar de Amersfoortse rechten kennen we dus niet precies. Hoe anders is dat met de stadsrechtsoorkonde van Alkmaar uit 1254. Die is zeer uitgebreid en voorziet zelfs in vaste inhoudsmaten en in gevallen van stankoverlast, brand, schulden, vechten, borg, doodslag en verkrachting!

SNEEUWBALEFFECT

Het stadsrecht van Amersfoort is overgenomen van dat van Utrecht. Dat schept ook nieuwe mogelijkheden: het bestuur kan op *hoofdvaart* gaan, dus in Utrecht om advies vragen voor een moeilijk vonnis of een leemte in de wetgeving. Zo'n advies is bindend. En Amersfoort is niet de enige. In die tijd wil elke stad wel zijn oorkonde hebben, maar de bisschop is daarin veel later dan de andere gewesten. Rhenen krijgt als tweede haar oorkonde tussen 1248 en 1258, in 1257 volgt Oudewater en dan Amersfoort. Van het huidige Nederland zijn zij pas ongeveer de vijftigste op de lijst. De stadsrechtbevestiging krijgt dan een sneeuw-

Links: het eerste stadszegel (Archief Eemland, Armen de Poth { beh.nr. 100} inv.nr. 962, d.d. 25 november 1342).

baleffect: Vreeland, 't Gein en Wijk bij Duurstede (1265-1300). In Eemland volgen rond 1350 nog Eembrugge, Bunschoten, Baarn en Eemnes. In die tijd komt het vaker voor dat de vorst een stadsrecht uitvaardigt om de groei van een dorp te stimuleren; lang niet altijd met succes.

NIEUWE PRIVILEGES EN PLICHTEN

Vol trots laat Amersfoort kort na de bevestiging haar eerste stadszegel maken. Het randschrift is *Sigillum civitatis Amersfordie*, alsof het al een *civitas* (grote stad) is! Bovendien wordt de Hof blijkens opgravingen wel twee meter opgehoogd, zodat de markt voortaan echt zonder natte voeten kan worden bezocht. Ook daarna blijft Amersfoort uitzien naar nieuwe privileges. Haar kans komt met de haar welgezinde ridder Arnoud van IJsselstein, schout van Amersfoort en Eemland in de jaren 1315-1346. Hij regelt afschaffing van de tol op biertransport naar Amsterdam en een tweede jaarmarkt. In zijn tijd krijgt de pastoor ook de hoeve waar de schout eens woonde; dat duidt erop dat het nu zijn huis was. Ook krijgt de Joriskerk een *kapittel* (een college van priesters dat de getijden bidt), wat de stad extra aanzien geeft. Arnoud gaat feitelijk zijn eigen gang en laat het stadsbestuur redelijk vrij, maar na zijn tijd moet Amersfoort zichzelf maar verdedigen. De bisschop is te zwak om een leger te sturen en in de volgende twee eeuwen heeft Gelre vaak vrij spel in deze omgeving.

Het stadsrecht brengt Amersfoort ook in het gewestelijk bestuur. De stad Utrecht voert in het Kapittel-Generaal (later de Staten) graag het woord namens de drie andere

Boven: het tweede zegelstempel van Amersfoort, 1367 (*Museum Flehite*).

Gerard Raven is conservator van Museum Flehite.

steden Amersfoort, Rhenen en Wijk bij Duurstede. In de praktijk worden de drie ook weinig uitgenodigd en meestal vinden zij dat prima. Door hun afwezigheid ontlopen zij rond 1500 zelfs het *morgengeld* (grondbelasting)! Amersfoort is er wél geregeld bij; het is met zo'n 3000 inwoners één van de 25 grootste steden van de Noordelijke Nederlanden. Naast belasting is oorlog een belangrijk gesprekspunt. Die kost al gauw schatten en er gaat bijvoorbeeld een zucht van verlichting door de besturen als in 1713 de Vrede van Utrecht wordt gesloten. Om dat te vieren laat Amersfoort een prachtig gegraveerde bokaal maken, die nu in het museum staat.

In 1798 worden de steden omgezet in gemeenten, maar kort daarna wordt dat weer teruggedraaid. In 1811 verliezen zij hun schepenenrechtbank; daar komen dan de ons bekende rechtbanken voor in de plaats. Pas met de Gemeentewet van 1851 verdwijnt het begrip stad als bestuursvorm. Sindsdien spreken we dus simpelweg van gemeente Amersfoort.

AANBEVOLEN LITERATUUR

- J.C.M. Cox, *Repertorium van de stadsrechten in Nederland...* (Den Haag 2005).
- P. Leupen, 'Stadsvorming door burgers en stadsheren', in [E. Taverne e.a.,] *Rhenen 750 jaar stad* [Utrecht-Rhenen 2008] 28-53.
- P.C.B. Maarschalkerweerd, 'Het stadsrecht, de constitutie van een stad', in [C. Dekker e.a. (red.),] *Geschiedenis van de provincie Utrecht I* (Utrecht 1997) 263-270.
- J. Hovy, 'De vroegste bestuursgeschiedenis van Amersfoort en de stadsrechtverlening van 1259', in *Spiegel der historie 4* (1969) 1-49.

Op dinsdag 30 juni komt prof.em. Piet Leupen spreken over het Amersfoortse stadsrecht. Oudheidkundige Vereniging Flehite, Museum Flehite, 20 uur. Zijn lezing verschijnt in december in het jaarboek Flehite.

Een boerendorp met stadse trekken

Nu heeft de stad aan de Eem ruim 140.000 inwoners, maar hoe groot was Amersfoort 750 jaar geleden, toen het stadsrechten kreeg? Het archeologisch onderzoek van de laatste jaren heeft ons inzicht gegeven in de uiterlijke aspecten van Amersfoort en haar vroegste ontwikkeling. Waar stonden de huizen, hoe zagen die er uit, was er een stadsmuur en hoeveel mensen woonden er in 1259 toen Amersfoort zich voor het eerst stad mocht noemen? Het beeld begint zich af te tekenen met hier en daar een bodemvondst, die het beeld extra kleur geeft.

door **FRANCIEN SNIEDER**

Zoals de meeste Hollandse steden is Amersfoort niet direct als stad begonnen, maar bevolkten eerst boeren het gebied. Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat zich in de 11e en 12e eeuw boeren vestigden aan de zuidzijde van de oudste kern van de stad. Hier was het hoog dus droog en daarom geschikt voor de vestiging van boerderijen. Zo zijn bij Het Drakennest (voorheen Mooierplein), aan de Kleine Haag, de Koestraat, het Smallepad en op het Lievevrouwekerkhof restanten van boerderijen uit die periode gevonden. Het waren grote woonstal-huizen, met een houten skelet en wanden van twijgen en leem. De akkers lagen direct bij het erf en de weilanden bevonden zich in het wat lagere land ten oosten en westen van het boerengehucht. Waarschijnlijk rond het jaar 1100 heeft de bisschop van Utrecht in dit gebied een hofstede gesticht, om ondermeer de tienden van de opbrengsten van het land te innen. Deze lag op een relatief hoge plek in het lage, natte gebied waar de rivier de Eem stroomde, op de plaats waar nu de Sint-Joriskerk staat.

DE EERSTE STEDELINGEN

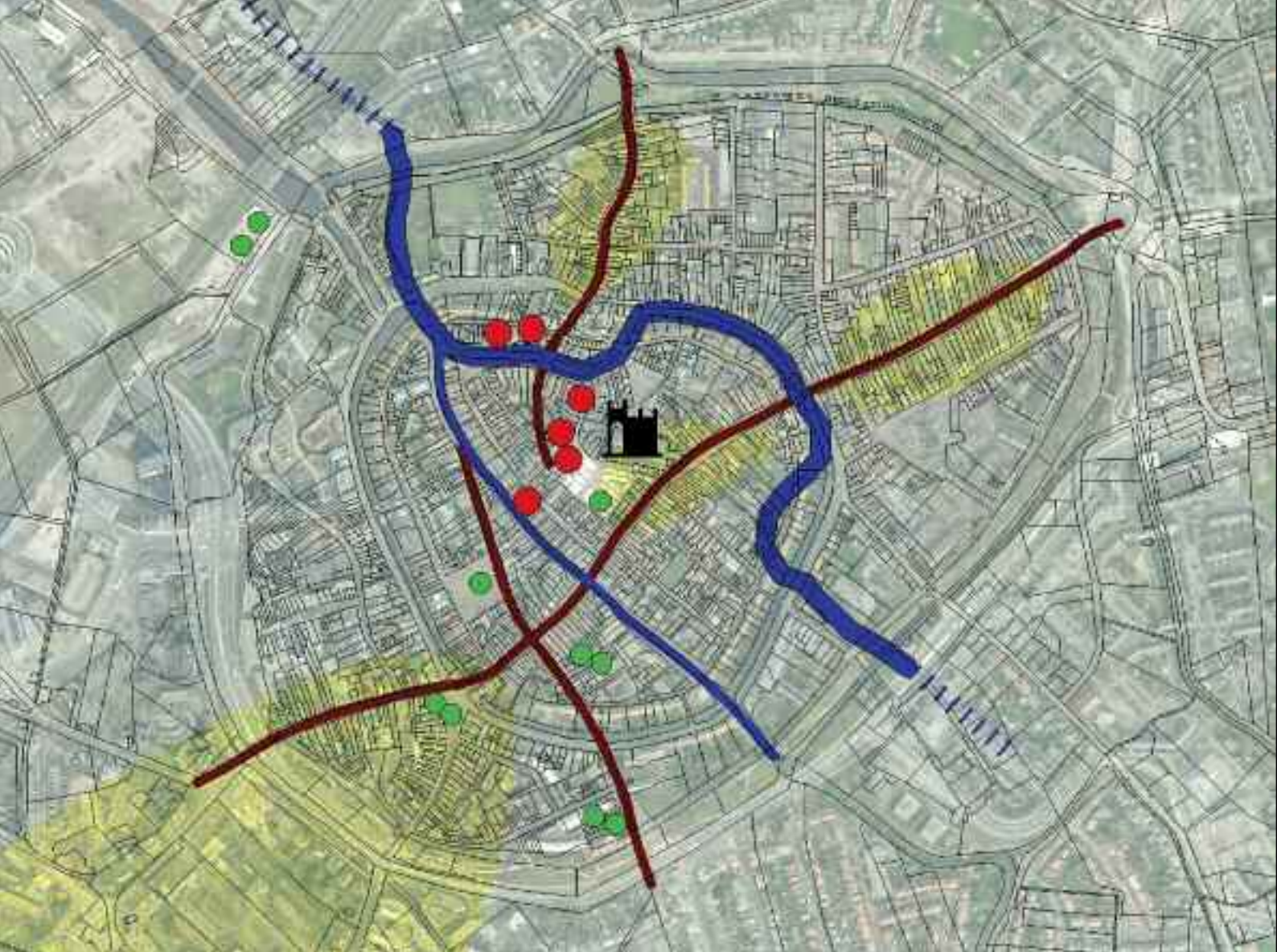
In de loop van de 12e eeuw trok de aanwezigheid van de hofstede handwerkslieden en misschien ook al handelaren aan. Deze vroegste 'stedelingen' bouwden hun kleine houten huizen op terpachtige verhogingen in dit laaggelegen gebied tussen Havik en Krommestraat. Van deze huizen zijn slechts de lemen vloeren overgebleven; van de houten wanden is niets bewaard. Deze resten van stedelijke bewoning zijn bij diverse opgravingen gevonden, zoals aan het Havik, in de Lavendelstraat, op de Hof

Zilveren penning met de beeldenaar van bisschop Hendrik van Vianden (1250-1267), in zijn regeerperiode in Utrecht geslagen. Afgebeeld is het portret van de bisschop met zijn mijter, aan de andere zijde een kruis. De zeer kleine munt (nog geen centimeter in doorsnede) is gevonden bij de opgraving van het Sint-Elisabeth-gasthuis aan de Sint-Andriesstraat.

en in de Krommestraat. Het archeologisch onderzoek op de Hof wees uit dat dit plein in de loop van de 13e eeuw als één geheel is beschouwd, want het is toen met een dik pakket grond opgehoogd. Hoger en droger, maar bovendien verkleinde men het hoogteverschil. Aan de zijde van de Krommestraat, waar de bodem van nature lager was, bracht men een veel dikkere laag aan. Het feit dat men de Hof in z'n geheel ophoogde laat zien dat het sinds

die tijd als marktplaats in gebruik is genomen. Waren er in 1259 naast de houten huizen en boerderijen al stenen gebouwen? Ongetwijfeld was het eerste stenen gebouw van Amersfoort de kapel van de hofstede. Het oudste element dat nu nog rest van de Sint-Joriskerk is de toren; die zal van omstreeks 1200 dateren. Bij deze toren hoorde een kapel, de oorspronkelijke hofkapel en voorganger van de huidige kerk; ook die was mogelijk van steen. Verder stonden aan de Hof in deze tijd al enkele stenen huizen: Hof 39 en het huis dat later het stadhuis werd. Andere ons bekende vroege stenen huizen zijn niet ouder dan begin 14e eeuw.

GRACHTEN EN MUREN

Sloten en greppels moesten de woonplaats ontwateren. Een belangrijke ingreep in de waterhuishouding was het graven van de Kortegracht en de Langegracht, hetgeen kort na 1200 heeft plaatsgevonden. Het water dat vanuit het oosten en zuiden het lagere gebied instroomde, hoefde niet meer alleen via de meanderende Eem het gebied te verlaten; het kon nu directer richting Zuiderzee worden afgevoerd.

Een tweede voordeel van de gracht was wellicht dat deze als verdediging van de prille stedelijke nederzetting kon

Amersfoort in 1259, ingetekend op de kadastrale kaart van 1832. Aangegeven zijn wegen en water, in rood de vondsten van stedelijke behuizing, in groen de boerderijen. De mogelijk in aanbouw zijnde stadspoorten zijn niet ingetekend.

dienen. In de stadsrechteroorkonde wordt Amersfoort omschreven als een oppidum. Dit spreekt voor enige mate van versterking: mogelijk een aarden wal aan de Kortegracht. Archeologisch onderzoek heeft hier nog niet plaats gehad en een wal is dan ook niet vastgesteld op deze plek aan de binnenzijde van de gracht. Een stenen stadsmuur kan in deze tijd nog niet worden verwacht; die dateert waarschijnlijk van omstreeks 1300. Maar het is wel mogelijk dat men in dit jaar al bouwde aan de stadspoorten die bij deze omwalling hoorden.

Uit archeologisch onderzoek aan poorten en stadsmuur is gebleken dat de poorten ouder zijn dan de muur. Dat is een logische gang van zaken, maar de feiten spreken er ook voor. De poorten zijn namelijk van een groter formaat bakstenen gebouwd dan de muur. En de regel geldt: hoe groter de baksteen, hoe ouder het gebouw. Rond 1259 waren er mogelijk al drie landpoorten en twee waterpoorten. Waar de Kortegracht begint bevond zich een waterpoort, bij Tinnenburg. En aan de westzijde van de stad bevond zich waarschijnlijk ook een waterpoort; het water verliet de stad op de plek waar nu Museum Flehite staat (Breestraat 80). De Langestraat werd in het noorden afgesloten door de Viepoort (later de Kamperbinnenpoort genaamd) en aan de zuidzijde door de

Als we ons een voorstelling proberen te maken van Amersfoort in 1259, dan zien we verspreid liggende boerderijen op het hogere en drogere land, een stenen kapel en houten huisjes in het lagere en nattere gebied, met hier en daar een verhoging.

Rodetorenpoort. Ook was er een landpoort waar de Bloemendalsestraat het Havik nadert, de Havickerpoort. Deze en de Viepoort/Kamperbinnenpoort zijn afgebeeld op de vroegste plattegrond van de stad, die van Jacob van Deventer uit circa 1560. Ook op de iets latere stadskaart van Braun en Hogenberg (1588) staan deze poorten getekend. Van de Viepoort is het oudste onderdeel dan al afgebroken en resteert alleen de latere toevoeging met torentjes. De Havickerpoort is afgebeeld in zijn oorspronkelijke vorm, als een zware vierkante toren.

EEN HANDJEVOL AMERSFOORTERS

Als we ons een voorstelling proberen te maken van Amersfoort in 1259, dan zien we verspreid liggende boerderijen op het hogere en drogere land, een stenen kapel en

Kookpotje uit de 13e eeuw, gevonden bij het archeologisch onderzoek hoek Kerkstraat/Muurhuizen, op de plaats van het oude RACM-gebouw.

houten huisjes in het lagere en nattere gebied, met hier en daar een verhoging. De eerste omwalling van circa 1300 geeft de prille stad de vorm van een appel. Deze is in vier parten te verdelen door de Langestraat en de Lange- en Kortegracht. In het 'part' tussen Havik en Krommestraat wonen de meest handwerklieden en handelaren. Hier staan hun houten huizen nog niet in rijen, maar los van elkaar. In de twee zuidelijke parten bestaat de bebouwing vooral uit boerderijen en in het

Francien Snieder is stadsarcheoloog.

'part' ten oosten van de Langestraat en ten noorden van de Kortegracht staan nog helemaal geen huizen, behalve aan de Langestraat zelf. Daar is het nog veel te nat en de grond is in gebruik als weiland. Op grond van archeologisch onderzoek kan geschat worden dat er niet

Een bierkannetje uit de 13e eeuw, gevonden bij het archeologisch onderzoek op het Markthalterrein aan de Breestraat.

veel meer dan honderd huizen zijn geweest. Daaruit kunnen we concluderen dat de omvang van de bevolking rond de 700 inwoners zal zijn geweest.

Dit handjevol mensen was naast de eigen nering druk met de bouw van poorten, het graven van grachten en het ophogen van de lage en natte delen om het te bebouwen areaal te vergroten. In het Havik liggen enkele koggeschepen en wat kleinere bootjes. Op de nabijgelegen Hof drijft men handel en de markt wordt vooral bevolkt door boeren uit de omgeving, met hun vee en landbouwproducten. Amersfoort is in 1259 een boerendorp met stedelijke trekken.

VIJF GEMANKEERDE VIERINGEN VAN HET STADSJUBILEUM

Allemaal gemiste kansen

Met de grootse viering in 1959 in ons achterhoofd is het gewoonweg niet voor te stellen dat Amersfoort bij eerdere gelegenheden verstek liet gaan. Hoe kwam dat? En hoe zit het dan met foto's van zulke vieringen in Archief Eemland?

door GERARD RAVEN

1859: EPIDEMIE

Dankzij www.archiefeemland.nl is zoeken in kranten heel eenvoudig (een deel staat nu alleen nog op microfiche). Hoe was dat op 12 juni en de dagen eromheen? De oudste relevante berichten zijn van juni 1859. De *Amersfoortsche Courant* heeft dan aandacht voor allerlei andere zaken: waarom laat men nu de grachten leeglopen, terwijl het zo warm is? Er is juist een epidemie uitgebroken (waarschijnlijk cholera)! De gemeenteraad besluit de schouw versneld uit te laten voeren. Ook is er aandacht voor vonnissen van het Amersfoortse kantongerecht: diefstal, het laten lopen van vee in andermans oogstveld, een hond zonder halsband, vechten in een café, en een boete van f 3,- 'wegens het zich begeven in het plantsoen op de openbare wandelingen in Amersfoort'. Maar geen woord over zeshonderd jaar stad.

1884: PRINS ALEXANDER ZIEK

Dan maar door naar het volgende jubileumjaar. We kunnen nu zoeken in de *AC* en de *Nieuwe Amersfoortsche Courant*. Nu staan de kranten vol met berichten over de kroonprins, die aan tyfus lijdt. Elk telegram wordt samengevat. De Amersfoorters bidden in hun kerken en synagoge voor hem: binnenkort is het erop of eronder. Op 21 juni overlijdt hij. Rond de 12e is er nog ander nieuws. De gasfabriek krijgt een stoomketel van 6 pk. De kantonale gevangenis wordt omgezet in een strafgevangenis voor meisjes. En in een feuilleton wordt bericht van een gezin van zeven personen dat naar Transvaal is geëmigreerd. Weer niets over een stadsfeest.

1909: JULIANA GEBOREN

Op 12 juni 1909 staat heel Amersfoort op zijn kop. 'Het is heden 650 jaar geleden, dat aan Amersfoort stadsrechten werden verleend door Hendrik van Vianden, 38sten bisschop van Utrecht (Van Bemmelen blz 17 en 850).' Zo staat het in de *AC*, maar daar is alles mee gezegd. De lezers zijn enthousiast, maar over heel andere dingen. Die

zaterdag staat vol met de uitslag van de Kamerverkiezingen. Jhr mr H.W. van Asch van Wijk (ARP) heeft met lengte gewonnen voor het district Amersfoort, voor de derde keer op rij. De christelijke partijen zijn trouwens toch al favoriet, dus niemand zal verbaasd zijn geweest. Meer zal er gepraat zijn over het bericht dat koningin Wilhelmina en prins Hendrik in de krant hebben gezet.

Zij danken Amersfoort voor de belangstelling bij de geboorte van het langverwachte prinsesje op 30 april. Maar Wilhelmina bedankt in een ander bericht óók voor de ovatie op het perron op vrijdag 11 juni. Het zag zwart van de mensen, die om 15.23 uur 'een alles overstemmend gejuich' lieten horen. Op het andere spoor zagen zij immers de koninklijke trein naderen, op weg naar paleis Het Loo in Apeldoorn. Dat gejuich werd nóg luider toen zij achter de ramen moeder en dochter ontdekten. Spontaan werd het Wilhelmus gezongen en het hoera-geroep ging door toen de trein allang uit zicht was.

Wat doet intussen de Oudheidkundige Vereniging Flehite? Die ontvangt op zondag de 13e vijftig notabelen van de Katholieke Kunstkring De Violier uit Amsterdam. Bestuurslid A.M. Tromp van Holst en secretaris-conservator W. Croockewit leiden hen rond in het museum en langs andere historische plekken als de Kei en de Joriskerk. Maar in het jaarverslag van de Vereniging wordt het stadsjubileum niet genoemd. Blijkens een advertentie kan

men dan als niet-lid het museum dagelijks bezoeken voor een dubbeltje en op dinsdag voor niets.

De Eembode en de *NAC* hebben soortgelijk nieuws, maar minder. Tweemaal een kind te water, een oude vrouw in haar huis overleden. Toch nog een extra bericht: op 31 augustus zal Amersfoort de geboorte van Juliana vieren, dus op Koninginnedag. De Oranjevereniging organiseert het samen met het nog bestaande comité van de inhuldiging van Wilhelmina in 1898 en haar huwelijk in 1901.

In Archief Eemland bevinden zich drie foto's van dat feest. Fotoconservator Agnes Witte wees mij erop, omdat op twee ervan staat dat het de viering van de stadsrechten betreft. Op de eerste zien we een ridder met twee zeventiende-eeuwse pages; een verrassende combinatie en ook niet echt een harnas uit 1259. Dat klopt, want ze betreffen alle drie de nagespeelde intocht van stadhouder Frederik Hendrik op 7 november 1640, een nu totaal vergeten gebeurtenis. Net als tien jaar eerder logeerde hij toen in de Doelen (nu De Observant). De historische optocht passeert op de andere foto's hotel-café-restau-

Gerard Raven is conservator van Museum Flehite.

rant De Poort van Cleef (Langestraat/Kortegracht). De *NAC* meldt al op 19 juni en opnieuw op 21 augustus de plannen voor het feest, dat de hele dag vult. Vijftig jongelui lopen mee in zelfbetaalde kostuums. De optocht bestaat verder uit drie muziekkorpsen en in totaal 159 personen. Dat is om één uur 's middags. Om elf uur 's avonds houdt de stadhouder receptie in sociëteit De Vereeniging in de Stovestraat, waar hij de prijzen uitreikt. Het is een dag die de Amersfoorters lang bijblijft, al zijn ze daarna snel terug in de realiteit: de krant moet waar- schuwen dat de cholera weer op de loer ligt...

1928: 900 JAAR

Er is ook een foto van een stadsjubileum uit 1928. Het bij-schrift luidt: 'Amersfoort, dat binnenkort haar 900-jarig bestaan luisterrijk hoopt te vieren, maakt zich gereed de talrijke gasten waardig te ontvangen. Eén der straten die nog noodzakelijk van een nieuw wegdek moesten worden voorzien is de Westsingel, waar men druk bezig is met de herstellingswerken.' Hier heeft men duidelijk een ander jubileum op het oog: de eerste vermelding van

Amersfoort, in een oorkonde van 3 februari 1028. Het *Amersfoortsch Dagblad-De Eemlander* attendeert op dit heuglijk feit in een kort berichtje van 4 februari 1928. Op 29 juni citeert men de voorzitter van de Oranje- vereniging, die het betreurt dat dit feit 'zoo ongemerkt voorbij gaat'. Er worden dan wél plannen gemaakt voor feesten op 2 en 31 augustus, de verjaardagen van Emma en Wilhelmina, maar dan weet men al dat zij in dit jubileumjaar niet naar Amersfoort komen.

1934: CRISIS

Ik eindig met 675 jaar stadsrechten in 1934, maar in mi- neur. De crisisjaren zijn natuurlijk geen vruchtbare bodem voor een feest. Het *ADDE* en *De Eembode* vermelden zelfs het kale feit niet. Het is het jaar dat zowel koningin Emma als prins Hendrik overlijden, op 20 maart en 3 juli. Ook daarvoor is in Amersfoort meer aandacht. Het is wachten op 1959...

De viering in 1959

Hét voorbeeld van een geslaagd eeuwfeest is het 700-jarig bestaan van Amersfoort als stad. Velen denken er met plezier aan terug. Een terugblik op de zomer van 1959.

door **JOOST MOREL**

DE AANLOOP NAAR DE ZOMER

De voorbode voor het succesvolle eeuwfeest was het huwelijk tussen Mieke Mulder en Maarten Duiven, dat gesloten werd op 19 februari 1959. Het werd om twee uur 's middags in het stadhuis aan de Westsingel voltrokken. Naar aanleiding van het 700-jarig jubileum van Amersfoort als stad, was besloten het huwelijk te laten voltrekken in middeleeuwse kledij. Niet alleen het bruidspaar, maar ook de leden van de bruidsstoet, de getuigen

Bij het huwelijk van Mieke Mulder en Maarten Duiven (pag. 16) werd het gemeentebestuur vertegenwoordigd door schepenen (wethouder) C. van Zwol. Men zei over hem dat het leek of hij zó uit een schilderij van een 17e-eeuwse meester was weggelopen.

en alle gasten hadden zich in historisch kostuum gestoken. De ambtenaar van de Burgerlijke Stand hield zijn huwelijks toespraak in de spreektrant van 1580; de huwelijksakte is niet met een pen, maar met een ganzenveer getekend. De belangstelling voor het huwelijk was enorm.

Er waren duizenden toeschouwers op de been, die allen bijdroegen aan de feestelijke stemming. Verschillende leden van het Eeuwfeestcomité lieten weten te hopen op evenveel enthousiasme tijdens de feestelijkheden in de zomermaanden als op deze gedenkwaardige dag. Voor de organisatie van de twee maanden durende viering hadden het Eeuwfeestcomité Centrum en de Stichting 'Amersfoort 700 jaar stad' al het nodige werk verzet. Er werd gedacht aan jong en oud. Niemand hoefde zich te vervelen: er waren culturele evenementen, sportgebeurtenissen, een lunapark en vuurwerken, zo stond er in een aankondiging vermeld. Ook werd het uiterlijk van de stad teruggebracht in middeleeuwse staat. Niet alleen de oude stadspoorten werden herbouwd, ook delen van de stadsmuur herrezen in hun oude glorie, echter wel van hout en board. De hele stad werd versierd en verlicht, wat bijdroeg aan het feestelijke middeleeuwse karakter.

DE FESTIVITEITEN

De evenementen begonnen op 12 juni met een officiële opening, waar alleen genodigden aanwezig waren.

's Avonds stak men een groots vuurwerk af, waarmee het startschot werd gegeven voor twee maanden feestvreugde. De braderie, het straattheater, de biertapwedstrijd en de Amersfoortse wielerronde zijn slechts een greep uit de vele festiviteiten die op de agenda stonden. Ook werden verschillende gekostumeerde bals en tuinfesten gehouden en was er op de Zuidsingel elke avond een klank- en lichtspel.

Eén van de grote trekpleisters was de historische stoet. Een optocht, waarbij de 700-jarige geschiedenis van Amersfoort door de straten trok. De stoet kende 3000 deelnemers, die in 25 groepen bepaalde taferelen uit de Amersfoortse geschiedenis uitbeeldden. Bisschop Hendrik van Vianden en zijn gevolg openden de parade, vóór de bestuursleden van de Stichting 'Amersfoort 700 jaar stad' en de leden van het Eeuwfeestcomité Centrum. Raads-pensionaris Johan van Oldenbarnevelt ontquam ditmaal wel aan de beul, dankzij een toegesnelde heraut die de beul zijn bijl ontnam en aankondigde dat de executie tot augustus 1959 zou worden uitgesteld. Er werd een pestkar getrokken door een groep monniken, wat voor wisselende reacties zorgde onder de toeschouwers. De botten en beenderen van slachtoffers van de pestepidemie staken namelijk onder de doeken van de wagen uit. Som-

Mevrouw Ans Fennema-van Nijkerk herinnert zich: 'In de twee weken van de kostuumshow liepen wij elke avond mee in de optocht, met de kinderen en natuurlijk in zelfgemaakte kleren. Mijn man had zijn baard laten staan en heeft er zijn snor aan overgehouden. Maar hij werkte van 6 tot 6 in de banketbakkerij Achter de Arnhemse Poortwal en had er wel moeite mee de avonden vol te houden. Hij heeft heel wat geeuwen moeten onderdrukken!'

Ter gelegenheid van het 700-jarig bestaan van hun stad lieten veel mannen een baard staan. Burgemeester Molendijk vond het 'gezellig' als Amersfoorters zo bij de eeuwfeesten zouden verschijnen. Er werd een wedstrijd uitgeschreven wie de langste baard had. Een jury keurde de gezichtsbeegroeiing in het Leusderkwartier.

migen vonden de voorstelling te gruwelijk, anderen waren van mening dat de begeleiders een te vrolijk gezicht hadden. De meeste toeschouwers konden er echter de humor van inzien. De rondgang werd afgesloten door de groep keitrekkers. Zij trokken een echte kei voort, die qua omvang en gewicht overeenkwam met de originele Amersfoortse Kei. Daar bovenop zat Spekkie, die in 1903 de op de Varkensmarkt begraven kei wist terug te vinden. De laatste twee weken van het eeuwfeest waren bijna alle inwoners van Amersfoort gekleed in een middeleeuws kostuum. Op zaterdag 15 augustus, de sluitingsdag van het eeuwfeest, ging alle belangstelling uit naar een bloemencorso. Tientallen met bloemen versierde auto's, caravans, praalwagens, motoren en scooters trokken door de stad.

WARM, WARM, WARM

Het Amersfoortse eeuwfeest van 1959 heeft een grote indruk achter gelaten en staat nog steeds in het geheugen van vele Amersfoorters gegrift. Het was een ongelooflijk succesverhaal, waar naar schatting drie à vier miljoen bezoekers op af zijn gekomen. En dat waren niet alleen Nederlanders, 'er waren hier ook veel Duitsers en Engelsen, en vooral de laatste dagen erg veel Fransen', zo vertelde een ober van Hotel Riche.

Eén van de oorzaken voor het slagen van de twee maanden durende viering was het aanhoudende goede weer. Uit de mond van één van de leden van de Stichting 'Amersfoort 700 jaar stad' viel op te tekenen dat 'in zo'n klimaat eigenlijk alles te organiseren is'. Het warme zomerweer gaf het feest een extra glans. De terrassen zaten dag in dag uit helemaal vol. Op sommige dagen was het zó druk dat de binnenstad werd vergeleken met de Champs Elysées. Het heeft die zomer slechts één enkele keer een paar minuten geregend. Door het zeer warme weer was er minder aandacht voor de tentoonstellingen in De Zonnehof, een paviljoen dat door Gerrit Rietveld ontworpen is en in het feestjaar werd geopend. Ook het 'spectaculaire' biljarttoernooi werd matig bezocht wegens de hitte.

Niet iedereen verkleedde zich als een welvarend burger uit de Amersfoortse geschiedenis. Ook aan de minder bedeedden uit de Middeleeuwen werd aandacht besteed. Naast de schout en schepenen, de schilder Rembrandt van Rijn en bisschop Hendrik, liep deze marskramer mee in de historische stoet. Voor de gelegenheid werd hij vastgelegd bij de Koppelpoort.

Joost Morel is student geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij heeft ditmaal de redactie van de Kroniek versterkt.

GEWELDIGE SFEER

De goede stemming die in de stad heerste werd door menigeen geroemd. Het enthousiasme onder de bevolking was groot en iedereen was bereid om aan allerlei activiteiten deel te nemen. De 'geweldige' sfeer en feestvreugde hebben op de duizenden gasten en bezoekers van buiten de stad een diepe indruk achtergelaten. 'Het was een feest voor alle lagen van de bevolking,' zo sprak burgemeester Hermen Molendijk. Een echt verbroederingsfeest, waarbij de traditionele Nederlandse zuilen omver werden geworpen. Voorzitter J.D.H. van der Neut van het stichtingsbestuur meldde: 'Er was een zin voor samen-

Alle foto's: Archief Eemland, voorwerpen: Museum Flehite.

werking, een blijk van eensgezindheid en van plezier om eens helemaal los te komen.'

De bevolking van de stad wilde de verlichting, die de mooiste gedeelten van Amersfoort 's avonds bescheen, en de versiering in middeleeuwse stijl het liefst intact laten. Bijna iedere Amersfoorter had zich een historisch kostuum aangemeten en had dit het liefste nog een tijd gedragen. Er gingen tegen het einde van de festiviteiten geruchten de ronde dat het feest zou worden verlengd. De Stichting 'Amersfoort 700 jaar stad' deelde echter mede dat zaterdag 15 augustus beslist de laatste dag van de eeuwefeesten zou zijn. Een aantal inwoners van Amersfoort was echter zó enthousiast dat zij gemaand moesten worden te stoppen met feestvieren. Als het aanstaande jubileum een even groot succes wordt, dan is het nieuwe stichtingsbestuur gewaarschuwd.

Burgerij draagt haar steentje bij

door **WIM VAN DEN HOONAARD**

De viering van het jubileum van de stad maakt je als archiefmedewerker nieuwsgierig hoe dat feest vijftig jaar geleden gevierd is. Het is mogelijk onderzoek te doen in het archief van de Stichting 'Amersfoort 700 jaar stad', opgericht op 9 juni 1958. Uit de stukken blijkt dat de start van de jubileumactiviteiten niet geheel vlekkeloos verliep. Het college van burgemeester en wethouders had een Algemeen Comité voor de viering van het 700-jarig bestaan van de stad Amersfoort ingesteld, maar dit gaf op 19 november 1957 haar opdracht terug vanwege een gebrek aan middelen. 'Wellicht kon de burgerij ook haar steentje bijdragen,' zo dacht men. Daarom werd een beroep gedaan op het bestuur van de Oudheidkundige Vereniging Flehite om het initiatief te nemen dit in samenwerking met de burgerij te organiseren. De vereniging pakte de opdracht voortvarend op en zo kwam er een nieuwe stichting. Voorzitter was J.D.H. van der Neut, voormalig hoofd van het Amersfoorts Kadaster; de functie van secretaris ging naar P.C. van Straalen van de gemeentesecretarie; gemeenteontvanger W.Th. Vernhout

Boven: het aanbrengen van de gevelsteen in het Eeuwefeesthuis. Onder: historische optocht kleuterklasje.

werd tot penningmeester benoemd. Het bestuur bestond ook uit vertegenwoordigers van de Amersfoortse middenstand en de VV. Het doel van de stichting was: 'de herdenking van het zeventienhonderdjarig bestaan der stad Amersfoort zo luisterrijk mogelijk te doen vieren'.

Om aan dat doel te kunnen voldoen waren er financiële middelen nodig. Het gemeentebestuur droeg de kosten van de herdenking. Het feest zelf werd gefinancierd door de stichting, die haar inkomsten verwierf uit een grote loterij en de pachtsommen van een weekkermis. Er wa-

ren twee loterijen. Bij de eerste werden loten van f 100,- verkocht en bij de tweede van f 1,- voor 'minder draagkrachtigen'. Op 24 april 1959 was de trekking in de Markthal. De prijzen waren niet mis. De hoofdprijs was een woonhuis met garage aan Brucknerstraat 20, ook wel het Eeuwefeesthuis genoemd, met een ingemetselde gevelsteen. Een andere prijs was een Volkswagen kever (de 100.000ste die door Pon in Nederland geïmporteerd was).

Uit de archiefstukken krijgen we een goede indruk van de andere activiteiten. Zo waren er een bazaar in de Markthal en een galaconcert met violist Jehudi Menuhin. Bijzonder was ook de aquarellenprijsvraag: in etalages in de binnenstad stonden stadsgezichten van vroeger, geschilderd door Martin Brink, directeur van de voormalige Amersfoortse Tekenacademie, en Wim van Ham uit Soest. Het publiek moest raden welke locatie geschilderd was. De hoofdprijs bij deze prijsvraag was een varken. Van de kostumering is bekend dat dit meer dan twee ton kostte en door de deelnemers zelf is betaald.

Net als bij het aanstaande 750-jarig jubileum, kwamen er ook allerlei jubileumproducten op de markt. Zo werd door de Phoenixbrouwerij een speciaal Sint-Jorisbier gebrouwen en er waren speciale suikerzakjes, sluitzegels en eerste-dagenveloppen. Veel winkels gebruikten speciale eeuwefeestverpakkingen met een embleem van de eeuwefeesten erop. Sinds het jubileumjaar 1959 heeft Amersfoort ook een eigen stadsbanier en gemeentevlag. Op 9 december 1959 werd de stichting opgeheven en op 27 september 1960 de liquidatieakte bij de notaris ondertekend.

De inventaris van het archief staat op www.archiefeemland.nl.

Wim van den Hoonaard is medewerker van Archief Eemland.

Het eeuwfeest van

Show van historische kostuums in de Markthal: 'Een groepje Spaanse edelen. [...] Duizend Amersfoorters genoten van voorproefje.' (Foto: Bell)

Een heer wordt de maat genomen voor zijn eeuwfeestkostuum.

Feestverlichting in de Arnhemsestraat. (Foto: Th. Hendriksen)

De door Dick Meester nagemaakte Rodetorenpoort aan het begin van de Langestraat, bij de Varkensmarkt. (Foto: Th. Hendriksen)

Eeuwfeesthuwelijk tussen Mieke Mulder en Maarten Duiven, 19 februari. (Foto: Bell)

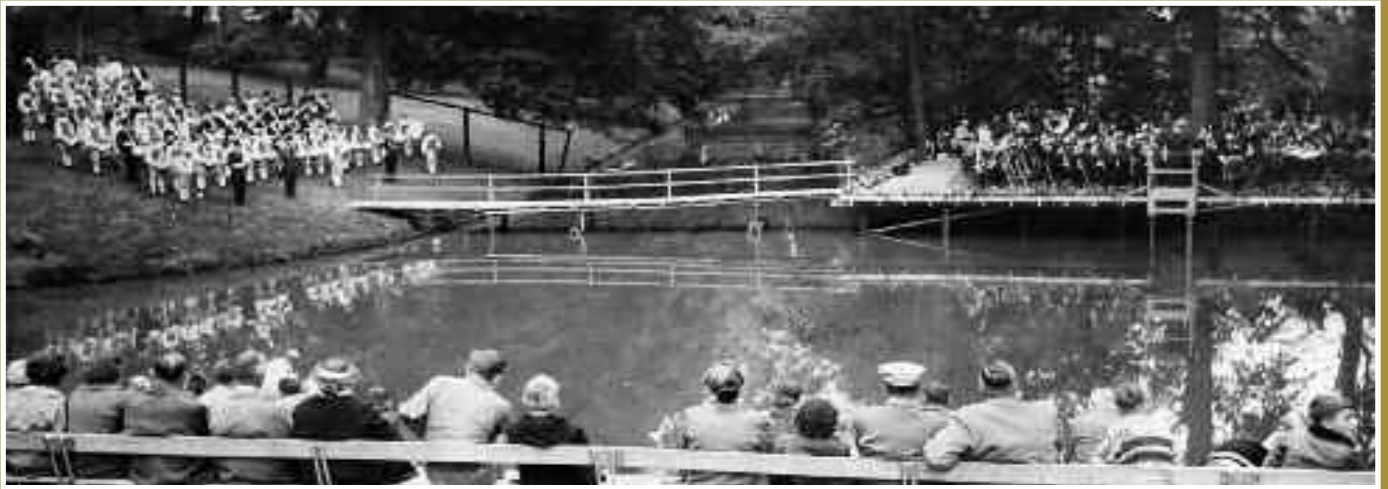

Versierde wagen van het gemeentelijk Gasbedrijf, in het afsluitende bloemencorso, 15 augustus.

1959 in foto's

door **AGNES WITTE**
medewerker van
Archief Eemland

Ballet- en/of muziekvoorstelling bij de Monnikendam. Deze poort bevond zich links, net buiten beeld. De Rondweg is nog niet voorbij de Monnikendam doorgetrokken. Het publiek zit op een tribune, deels boven het water, en kijkt in de richting van Plantsoen-Oost. Op de oevers staat een mengeling van Amersfoortse muziekkorpsen. (Foto: Bell)

Twee jonge toeschouwers bij een historisch wagenspel op het Lieve-Vrouwekerkhof. Ze zitten bovenop het hek dat zich toen rondom de Onze-Lieve-Vrouwetoren bevond. (Foto: Bell)

Tuinfeest in Mariënhof. Toch nog een buitje. (Foto: J. Verheul)

Oorspronkelijk bijschrift: 'De Middenstand Vereniging Leusderkwartier begon haar aktie met een gekostumeerde voetbalwedstrijd op het terrein aan de Scheltemalaan. Deze wedstrijd trok zeer veel publiek, dat zich kostelijk geamuseerd heeft. Hier ziet men de spelers op weg naar de "kampplaats".' (Foto: Bell)

Gasten op een gekostumeerd bal in Mariënhof. Ze waren zo vriendelijk om af en toe langs het tuinhek te wandelen, zodat de mensen op straat konden meegenieten van het schouwspel.

Polonaise dansen op de Hof. Op het plein is een grote tent opgezet, de zogenaamde 'Beierse Hof'.

Sommige voorwerpen komen uit Museum Flehite, maar waar is deze foto genomen?

Patates-fritesverkoop op de eeuwfeestkermis aan de Rondweg (later Stadsring).

Mastklimwedstrijd op de Appelmarkt. (Foto: Bell)

Oorspronkelijk bijschrift: 'Bewoners van de Walikerstraat hebben vrijdagochtend de Kei, die men de vorige week geplaatst had op de Varkensmarkt, weggehaald en versleept naar de Walikerstraat. Daar werd het brok graniet met grote vreugde ontvangen en "ingenomen" door het vrouwelijk deel van de straat.' 7 augustus. (Foto: Bell)

Wie zichzelf of een ander herkent op een van de foto's of er aanvullende informatie over heeft, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met Agnes Witte: a.witte@amersfoort.nl.

Eén van de historische optochten. In het midden burgemeester Hermen Molendijk en zijn echtgenote, M.W. Molendijk-Kalter. Rechts de heer Nobels, bode van de gemeente. 8 Augustus.

Optocht over de pas aangelegde Rondweg (later Stadsring). (Foto: Bell)

Op 1 augustus werd het aantal deelnemers aan de optocht geraamd op 3000. Langestraat; links de kruidenierswinkel van Simon de Wit. (Foto G. van der Mark)

Oorspronkelijk bijschrift: 'Meester en z'n vrouw als Rembrandt.' Waarschijnlijk wordt Dick Meester bedoeld, maker van de versieringen. (Foto: Th. Hendriksen)

Een groepje op de Varkensmarkt; achter hen toeschouwers bij een optocht.

Het afsluitende bloemencorso, 15 augustus.

Nog veel meer foto's van de eeuweesten van 1959 zijn te vinden op de website van Archief Eemland: [www.archiefeemland.nl /beeldbank/Specifiek zoeken/Amersfoort/Gebeurtenis = Eeuweesten 1959](http://www.archiefeemland.nl/beeldbank/Specifiek%20zoeken/Amersfoort/Gebeurtenis%20=%20Eeuweesten%201959)

De culturele parel van 1959

In 1959 is de tentoonstelling *Amersfoort 700 jaar* gehouden in het toen juist gereed gekomen tentoonstellingspaviljoen De Zonnehof. Nu, vijftig jaar later, is de restauratie van het gebouw gereed die verleden jaar startte. Om De Zonnehof als monument te waarderen is het noodzakelijk de filosofie van de architecten te kennen. Zo konden wij verantwoorde keuzes in de restauratie maken, onder andere hoe het interieur te behandelen en eerdere wijzigingen te herstellen.

door GERARD KEIJZER

DE STIJL

Gerrit Rietveld leerde het vak van meubelmaker al vanaf zijn elfde in de werkplaats van zijn vader. De periode van 1900 tot 1908 kan gezien worden als een tijd waarin hij het ambacht leerde, dat nog geheel in de traditie van de oude stijlen stond. In de avonden volgde hij lessen bij de architecten als P.J. Klarhamer, een Utrechenaar die

experimenteerde met strakke vormen en felle kleuren. Tot 1917 maakte Rietveld klassieke meubelen, hetzij in de meubelmakerij van zijn vader, hetzij in zijn eigen werkplaats. In de periode hierop ontwierp hij zijn meest bekende meubelen, onder invloed van moderne-kunstabeweging *De Stijl*. Rietveld heeft meer dan 350 meubelontwerpen en zo'n honderd uitgevoerde gebouwen op zijn naam. Toch dankt hij zijn wereldfaam voornamelijk aan twee van zijn vroegste creaties: de Rood-blauwe stoel uit 1918 en het Schröderhuis in Utrecht uit 1924. Hoe bekend die ontwerpen zijn moge blijken uit het feit dat ze doorgaans de Rietveldstoel en het Rietveldhuis genoemd worden.

Het Rietveld-Schröderhuis is in 1924 ontworpen, in nauwe samenwerking met binnenhuisarchitect Truus Schröder. Zij ging er in 1925 zelf wonen. De kleine gezinswoning is een manifest van de uitgangspunten van De Stijl, inclusief

het interieur met flexibele ruimtelijke indeling en de visuele- en vormkwaliteiten. Dit was van grote betekenis in de jaren twintig en wordt als een icoon van het Nieuwe Bouwen beschouwd. Het huis staat als enige Nederlandse woning op de lijst van werelderfgoed van de UNESCO.

ZAKELIJKER

Gerrit Rietveld zelf ziet De Stijl als een soort studietijd. Een periode van ruimte- en constructie-oefeningen, die leiden tot een nieuwe vormentaal. Alles wordt tot de essentie teruggebracht, tot vorm die voortkomt uit de toepassing en zonder decoratie. Hij werkt alleen met rechte lijnen en vlakken in zwart, wit en grijs en met de primaire kleuren geel, rood en blauw. Hieruit ontstaat een geleidelijke verschuiving naar een zakelijker bouwen.

Rietveld maakt nu deel uit van de stroming *De Nieuwe Zakelijkheid*. Kenmerkend zijn de rechthoekige bouwvormen en het open en transparant maken van de gevels door middel van grote glasvlakken. Zo wordt de scheiding van binnen en buiten opgeheven. De vrije indeling van de binnenruimte resulteert in asymmetrische gevels, die niet meer het karakter hebben van een duidelijke voor- of achtergevel.

Na de oorlog raakt Rietveld in geen enkel opzicht betrokken bij de wederopbouw. In deze tijd krijgt hij nauwelijks één opdracht per jaar en dit is dan ook nog een kleine. Zijn naam en werk krijgen pas in jaren vijftig waardering in breder kring. In 1958 wordt Gerrit Rietveld gehuldigd bij zijn zeventigste verjaardag. Hij krijgt een overzichttentoonstelling en een monografie met de catalogus van zijn werken. Nu pas komen grote opdrachten voor verschillende typen gebouwen.

MOLENDIJK

In 1958 geeft de gemeente Amersfoort Rietveld de opdracht voor de bouw van het paviljoen De Zonnehof. De naam is ontleend aan een inmiddels verdwenen villa, die op de plaats stond van het huidige GGD-gebouw. Het is een belangrijk werk. Initiatiefnemer is de toenmalige burgemeester Hermen Molendijk. Zonder hem was de realisatie niet mogelijk geweest. Molendijk bewondert het

MEUBELS GEZOCHT

Rietveld was natuurlijk bekend om zijn meubelontwerpen; zo werd hij ook verzocht om meubels voor de inrichting van De Zonnehof te ontwerpen. Hij moest echter de 'uiterste soberheid' in acht te nemen om het budget niet te overschrijden.

De meeste meubels zijn al dan niet als replica bewaard gebleven, maar vóór de overdracht van het gebouw aan het Armandomuseum is een aantal tafeltjes e.d. verdwenen. Bij deze dan ook een oproep om ze te retourneren.

werk van Rietveld en moderne beeldhouwkunst ligt hem aan het hart. Het paviljoen is dan ook bestemd voor expositie van moderne kunst.

Het eerste ontwerp heeft verschillende kubistische vormen en transparante overgangen van binnen- en buitenruimte. Het wordt naar welstandseisen aangepast tot het ontwerp zoals we het nu kennen. Een rechthoekig bouwvolume op een oppervlak van 20 bij 20 meter en een hoogte van 6,5 meter. Binnen is de vloer van de expositieruimte bijna verdubbeld door middel van een breedte-etage aan drie zijden van de buitenwanden. De glasstroken lopen door van de vloer tot aan het plafond; zo ontstaat een zeer ruimtelijk en licht effect. Het daglicht valt vanaf drie

zijden door de hoge ramen binnen. In het dak zijn nog glaskappen (*sheddaken*) toegevoegd voor verlichting van de middenruimte.

RESTAURATIE

De indeling van de ruimte is met de restauratie niet veranderd. Wel is duidelijk geworden dat al vrij kort na de oplevering wijzigingen zijn uitgevoerd. De deuropeningen met kantoor en expositieruimte zijn dichtgemetseld overeenkomstig het aansluitende schoon metselwerk. Dit wordt niet als storend ervaren en is nu gehandhaafd. De wanden zijn op verzoek van het Armandomuseum-bureau voorzien van een tijdelijke voorzetwand. Die zal weer verwijderd worden als het Armandomuseum terugkeert naar de Elleboogkerk.

Uit het door de opzichter bijgehouden dagboek blijkt dat Rietveld ook tijdens de uitvoering nauw betrokken bleef en de nodige aanwijzingen gaf. Ook kwam de architect in conflict met beperkingen vanuit bouwvoorschriften en ontdekte hij (on)mogelijkheden van toepassing van bouw materiaal. Zo kregen de bovenlichten van de ramen draadglas, wat een beveiligingsfunctie had door het opgenomen gaas. Gerrit Rietveld wilde dit niet en bood zelfs vergeefs aan om het blanke vensterglas te betalen. Met deze restauratie is dit overal vervangen door modern veiligheidsglas, zonder gaas. Hiermee wordt het ontwerp op een belangrijk punt hersteld.

Het plafond in de expositieruimte gaf ook de nodige hoofdbreken. Het zachtboard plafond met kenmerkende groeven is vervangen door een nieuw plafond met doorlopende groeven. Met dank aan het uitvoerende bedrijf is dit nu goed opgelost zonder dat het beeld is aangetast.

Gerard Keijzer is medewerker van bureau Monumentenzorg.

Amersfoort op de Kaart

Vanaf 25 maart zijn twee unieke verzamelingen van Amersfoortse afbeeldingen op één internetpagina te vinden. Met de geschiedenis van honderd plekken en soms met filmpjes of ingesproken herinneringen. En iedereen mag daar ook zelf aan toevoegen! Een cadeau van Archief Eemland en Museum Flehite aan de jarige stad.

door GERARD RAVEN

DOEL

Waarom deze website?

ALICE VAN DIEPEN, directeur van Archief Eemland: 'Doel is om langs digitale weg een groter publiek te enthousiasmeren voor de geschiedenis van Amersfoort. Door die concreet te verbinden aan bekende plaatsen in je stad, je wijk of straat, komt die geschiedenis dichterbij.'

plaats is waar mensen zoeken naar informatie.'

GROOT PROJECT

Al een jaar of tien geleden hebben de twee instellingen de intentie uitgesproken om de beeldcollecties samen te presenteren. Toen waren de technische en financiële mogelijkheden nog niet zover. Het project bleek ook groter dan we toen hadden kunnen vermoeden. Dankzij het stadsfeest werd het moge-

Met de alom bekende applicatie van *Google Maps* kunnen we de historische informatie op een eigentijdse manier tonen. Daarnaast maken archief en museum voor het eerst gebruik van een interactieve toepassing. Bezoekers van de site worden opgeroepen eigen informatie in tekst en beeld toe te voegen en zo gezamenlijk te werken aan een grote digitale collectie van de stad.'

Is zo'n groot project nog wel te doen in zo'n druk jaar als 2009?

GÜL DOLAP-YAVUZ, projectcoördinator: 'Het is heel erg uitdagend om aan zo'n groot project mee te werken. Als coördinator ben je de spin in het web. Je bent verantwoordelijk voor het voorbereiden en begeleiden van de uit te voeren werkzaamheden. Ik heb veel contact met mensen en voer zelf ook verschillende dingen uit. Die afwisseling maakt het heel leuk. Af en toe kan het best stressvol zijn, maar als ik dan alles tot een goed einde heb gebracht, is het meer dan de moeite waard!'

ZOEKEN MET EEN KAART

Hoe werkt het nu precies?

LYDIA EDELKOORT, educatief medewerker van Museum Flehite: 'De eigen leefomgeving is voor velen een eerste kennismaking met erfgoed. Want ook de nieuwste wijk Vathorst heeft een verleden. Dat verleden is zichtbaar in de straat, voor wie het zien kan. Maar door deze Amersfoortse zoekkaart zal dat verleden voor iedereen toegankelijk zijn. Door een plek op de wijkkaart aan te klikken ontdek je hoe het er

En waarom juist nu?

'Het jubileumjaar is een logisch moment om dit te doen. De ambitie achter de historische dimensie van het feest is om op zoveel mogelijk verschillende manieren inwoners van Amersfoort in contact te brengen met de stedelijke geschiedenis. Een digitaal product hoort daar zeker bij, omdat dat de eerste

lijk een projectgroep in te stellen met extra personeel en een ervaren webbureau, ab-c media.

Alice van Diepen: 'De beeld- en geluidcollecties van Archief Eemland en Museum Flehite zijn gekoppeld aan fysieke plekken in de stad. 750 Jaar geschiedenis is omvangrijk.

vroeger op die plek heeft uitgezien: op een tekening, een schilderij of een foto.'

Wat is het voordeel van zoeken met een kaart?

'Dat is voor een amateur-gebruiker (bijvoorbeeld een scholier) veel eenvoudiger dan het intypen van een abstracte term in een zoekmachine. De kaart legt een duidelijk zichtbare en directe relatie tussen een plek in de stad en een afbeelding. De Amersfoortse zoek-kaart kan ook een verbinding leggen tussen verschillende plekken in de stad die een gezamenlijk verleden hebben. Zo zullen onderdelen van de eerste stadsmuur in de bebouwing van de Muurhuizen duidelijk zichtbaar worden. Je kunt overigens daarnaast ook met een trefwoord zoeken.'

MET PLEZIER GRASDUINEN

Hoe heb je kunnen profiteren van eerdere ervaring met het web?

ARJAN DEN BOER van ab-c media: 'De uitdaging van de digitale kaart is om alle informatie zo gebruiksvriendelijk mogelijk te ontsluiten. Veel bestaande geografische informatiesystemen of websites die daarop gebaseerd zijn, zijn te ingewikkeld voor de gebruiker. Op de landelijke site watwaswaar.nl bijvoorbeeld zie je door de bomen het bos niet meer. Door Google Maps te gebruiken maken we het eenvoudig. Maar het blijft een uitdaging om de grote hoeveelheid informatie die er achter komt te ontsluiten voor een ruim publiek. Men moet echt met plezier op de digitale kaart kunnen grasduinen. Ook de vormgeving proberen we zo aantrekkelijk mogelijk te maken.'

Hoe passen de oude stadsplattegronden daar in?

'Een andere uitdaging is om oude kaarten zoals van Jacob van Deventer (circa 1560) en Joan Blaeu (1649) over de kaart en luchtfoto's van het heden te projecteren. Een hele puzzel om dat exact te laten passen, omdat men toen niet kon meten als wij. Maar het resultaat is erg mooi. Je kunt precies zien wat er veranderd is en wat er is gebleven, en dat is in Amersfoort heel veel. Zo zie je door de kaart van 1560 heen

op de Hof de marktkramen staan van de luchtfoto's van Google.'

DUIZENDEN FOTO'S

Voor het museum was het project een grote klus, omdat de lokaliseringen moesten worden gecontroleerd. Daarvoor hebben we **MIRTHE WOUDEBERG** ingehuurd: 'Twee jaar geleden heb ik stage gelopen bij het museum en dat heb ik ervaren als een ontzettend leuke en leerzame periode. Ik was

daarom ook blij verrast dat ik werd gevraagd mee te werken aan dit project. Inmiddels heb ik de studie Museologie bijna afgerond en is dit mijn eerste betaalde baan in het werkveld.'

Wat doe je precies?

'Mijn taak is om verschillende collectiestukken te koppelen aan een plek in Amersfoort. Het gaat hierbij om prenten, tekeningen of schilderijen waarop een gedeelte van de stad te zien is. In het registratieprogramma Adlib zorg ik ervoor dat deze afbeeldingen gezocht kunnen worden op straat, plein of monument en zo makkelijk gebruikt kunnen worden voor de nieuwe website.'

Het project valt juist mee voor **AGNES WITTE**, fotoconservator van het archief. Zij had alle foto's al op straatnaam geordend en voor lange straten met veel foto's onder-

verdelingen in bouwblokken gemaakt. Dit systeem heeft het museum overgenomen. Agnes Witte over de nieuwe internetpagina: 'Je kunt hiermee eenvoudiger laten zien hoe een gebied eruit zag vóór het bebouwd werd, zonder dat mensen eerst moeten zoeken naar verouderde straatnamen. Het is wel goed te bedenken dat je nog verder kunt met onze eigen website, omdat je daar op andere manieren kunt zoeken en ook archiveren, kranten en literatuur ontsloten zijn.'

Dat laatste geldt ook voor het museum. Op de eigen pagina zijn bijvoorbeeld schilderijen te vinden die je niet op een straatnaam kunt vastpinnen. Maar Amersfoort op de Kaart biedt zelf nog andere originele invalshoeken. De zeven stadsplattegronden vanaf 1560 en het panorama van Matthias Withoos (1671) zijn al een ontdekkingsreis op zichzelf. Ook is een handvol thema's uitgewerkt in de vorm van een wandeling, zoals bier en de verdedigingswerken van de vestingstad. En dat is nog maar het begin, want we hopen Amersfoort op de Kaart later nog uit te breiden!

www.amersfoortopdekaart.nl

www.archiefeemland.nl

www.museumflehte.nl/collectie

www.ab-c.nl

Gerard Raven is conservator van Museum Flehite.

Het borrelt in Amersfoort

door **KARIN HORST**

Het kinderboek *Het geheim van de Haspelnap* heb ik geschreven met Jolanda Oudijk en Annette Verspoor. Het is rijk geïllustreerd door Anja Jonker. Het zeer speciale (mini)boekje en het aansluitende 'live'-programma vormen een unieke mengeling van fantasie, historie en werkelijkheid. Deze mengeling moet ervoor zorgen dat de kinderen een onvergetelijke ervaring en een tastbare herinnering overhouden aan een bijzonder jaar.

De voornaamste doelen: onderlinge verbondenheid, leesbevordering en gewoon een spannend verhaal voor kinderen. Het boekje wordt gratis uitgedeeld aan de kinderen van de groepen 4, 5 en 6 van alle basisscholen in Amersfoort. Het plan bestaat uit een drieslag, die ik achtereenvolgens noem.

HET VERHAAL EN DE HISTORIE

De basis is het verhaal waarin de hoofdpersonen Sofie en Najib een al bijna 750 jaar gevangen zittend wezen bevrijden uit een kerker onder de fontein op de Hof. Daarvoor is een spannende zoektocht nodig langs allerlei monumenten en belangrijke gebouwen in de stad.

Zoals gezegd is het verhaal een mengeling van verzonnen 'historische' zaken en echte historische gegevens. De echte historische feiten, figuren, gebouwen en plekken zijn:

- St. Joris, beschermheilige van de stad.
- Wouter van Amersfoort als betrokkene bij het verkrijgen van de stadsrechten en zijn verhuizing naar kasteel Stoutenburg.
- De Kamperbinnenpoort, Monnikendam en Koppelpoort, de Dieventoren en de Onze-Lieve-Vrouwetoren, de Mannenzaal, de Joriskerk.
- Verder komen voorbij: Brouwerij de Drie Ringen, de Beiaardschool, Dierenpark Amersfoort, Het Gilde der Edele Flumieren.

■ Zeer zijdelings komen verder nog aan de orde: verhaal Everard Meyster (kei trekken), brand Armandomuseum, legende klok Dieventoren.

VOORTZETTING IN DE WERKELIJKHEID

Om te laten zien dat lezen leuk is én omdat kinderen gewend zijn aan veel prikkels is gekozen voor de voortzetting in de werkelijkheid. Allereerst verschijnen er in de stad allerlei tekenen dat er iets groots rondwaart. Vervolgens komen de hoofdpersonen ook in het echt tot leven in Amersfoort.

Het boekje eindigt als het wezen wordt bevrijd. Daarom moeten de Amersfoortse kinderen aan de slag om Sofie en Najib te helpen een sleutel te vinden en het verhaal tot een nog beter einde te brengen.

DEELNAME DOOR DE KINDEREN

Bibliotheken Eemland maakt voor deze zoektocht speciale opdrachten voor

schoolklassen, maar ook voor individuele kinderen. Daarmee kunnen ze een sleutel 'winnen', die misschien wel de juiste is. Uiteraard sluiten de opdrachten aan

bij het boek. Een aantal heeft te maken met de geschiedenis van de stad, maar ook met aardrijkskunde of biologie. Of er wordt ze iets creatiefs gevraagd.

In de stad wordt een speurtocht uitgezet langs belangrijke plekken uit het boek. De hoop is dat deze speurtocht blijvend wordt voor de stad Amersfoort. Aanvullend wordt een speciale tentoonstelling gemaakt, die langs de verschillende bibliotheken zal reizen. En voor de allerkleinsten heeft poppentheater Cassiopeia een (aangepaste) voorstelling gemaakt.

SLOTHAPPENING

Op het Lieve-Vrouwekerkhof vindt begin juni een bijzondere slothappening plaats, waar alle kinderen die actief hebben mee-

gedaan de ontknopning kunnen volgen. Vervolgens worden er nog een paar hoofdstukken geschreven waar de beste klas/kind ook een rol in krijgen. Dit 'nieuwe' boek wordt in normaal formaat uitgegeven. Daarmee is Amersfoort een kinderboek rijker, waaraan veel kinderen hebben 'mee-gewerkt'.

Aan het gehele verhaal en plan werken heel veel enthousiaste mensen, instanties en instellingen mee, met als voornaamste doel om de Amersfoortse kinderen een bijzondere ervaring en herinnering te bezorgen. Meer informatie op: www.amersfoortborrelt.nl en www.bibliotheekamersfoort.nl.

Karin Horst is pr-medewerker van Bibliotheken Eemland.

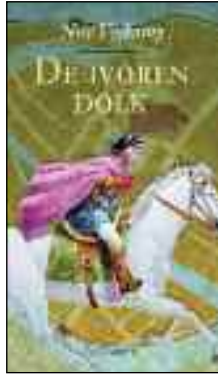
KINDERBOEK OVER MIDDELEEUWS AMERSFOORT

De ivoren dolk

door **FRANCIEN SNIEDER**

In het jubileumjaar van Amersfoort 750 verschijnen veel boeken over de Amersfoortse geschiedenis. De Stichting Archeologie Amersfoort (STAA, de steunstichting van de stadsarcheologen en participant aan de Kroniek) wilde voor deze gelegenheid juist de kinderen van Amersfoort bereiken. In het achterhoofd speelde de gedachte aan het boek van Herre Halbertsma, *Zeven eeuwen Amersfoort*, dat in 1959 aan alle lagere schoolkinderen cadeau was gedaan ter ere van het 700-jarig jubileum. Zo ontstond het idee van een boekgeschenk aan kinderen ter ere van Amersfoort 750.

Het moest een aansprekend verhaal worden, fictie dus. Maar het moest gebaseerd zijn op de geschiedenis van Amersfoort, met daarbij vooral aandacht voor het dagelijks leven. Hierover is door archeologisch onderzoek veel bekend en tastbaar geworden, door vondsten als dobbelstenen, werpkoten en mondharpjes.

op de Hof. Deze vondsten zijn het afval van de jaarmarkt, die hier toen al gehouden werd. De ingrediënten waren er, nu nog het verhaal. Daarvoor zocht de STAA een Amersfoortse schrijver van kinderboeken en na een zorgvuldige selectie was die gevonden: Nico Voskamp.

Nico schreef een spannend verhaal gebaseerd op archeologische en historische gegevens. Daarvoor bezocht hij meermalen het Archeologisch Centrum aan de Langegracht 11, om te worden geïnformeerd over de gebruiken en gewoonten in de 14e-eeuwse stad. Wat aten en dronken de burgers, wat voor tafelgerei werd er gebruikt, hoe gingen ze gekleed en wat voor spelletjes speelde men?

Alhoewel *De ivoren dolk* gewoon als een spannend boek leest, is het tegelijkertijd educatief. Het is bestemd voor jongens en meisjes van ongeveer 9 tot 12 jaar. Zij leren 'lezenlerwijs' veel over het dagelijks leven in een stad in de Middeleeuwen en hoe Amersfoort er in die periode uitzag. Uitgeverij De Fontein en illustrator Fiel van der Veen maakten er een aantrekkelijk boek van.

De gemeente Amersfoort en de Stichting Amersfoort 750 hebben een groot deel van de kosten van het boek op zich genomen. Daarnaast droeg de STAA zelf bij en voorts enkele cultuurfondsen. Het idee het boek te schenken aan basisschoolkinderen is overeind gebleven: de leerlingen van de groepen 7 en 8 van alle basisscholen van Amersfoort krijgen *De ivoren dolk*. Bij verschijnen van deze Kroniek hebben al circa 20 basisscholen de boeken aangevraagd en gekregen.

Op 6 februari was de feestelijke presentatie van het boek aan onze wethouder van Onderwijs, mevrouw Gerda Eerdmans, en een Wouter uit de doelgroep (zie foto). Onderwijzers van de groepen 7 en 8 kunnen aan de hand van het boek hun leerlingen bewust maken van het tastbare middeleeuwse verleden van de eigen stad en het dagelijks leven in die tijd. De STAA heeft namelijk aan het boek een educatief programma gekoppeld. Het is speciaal voor dit doel geschreven door Hiske Land, die een jarenlange ervaring heeft in het maken van educatieve programma's op het gebied van de archeologie en geschiedenis.

Scholen die zich nog niet hebben opgegeven voor boek en/of educatief programma kunnen dit alsnog doen via buie@amersfoort.nl. U krijgt dan bericht waar en wanneer de boeken kunnen worden opgehaald en hoe het educatief programma te downloaden.

Door de stadsarcheologen werden de uitgangspunten op papier gezet: een jongen, Wouter genaamd, zoon van de smid, die avonturen tijdens de voor de stad zo belangrijke jaarmarkt. Het moest zich afspelen in 1359, toen Amersfoort nog binnen de eerste omwalling lag, maar al wel een belangrijke rol in de regionale handel had. Juist uit deze periode zijn heel veel vondsten gedaan

Francien Snieder
is stadsarcheoloog.

Middeleeuwse geschiedenis Appelmarkt ontsluit

De Appelmarkt is één van de oudste delen van middeleeuws Amersfoort. Voor ons is het een plein. In de Middeleeuwen was het echter bebouwd, zoals de opgraving eind vorig jaar uitwees.

door **MATTIJS WIJKER**

De Appelmarkt is een driehoekig plein dat ligt tussen Groenmarkt en Havik. De gemeente wil hier ondergrondse afvalcontainers plaatsen. Dat bood het Centrum voor Archeologie de gelegenheid om een gedeelte op te graven. De naam van het plein geeft aan dat hier ooit appels werden verhandeld. 'De derde markt is de Appelmarkt bij de waag en hoofdwag... Op deze markt worden de appels en andere fruit, alsmede knollen en aardappelen, te koop gebracht,' schreef Van Bommel in 1760.

KANUNNIKEN

Even ten zuiden van de Appelmarkt ligt de Sint-Joriskerk, op de plaats waar de bisschop van Utrecht circa 1100 een hofstede stichtte. Deze hofstede lag op een goed verdedigbare, lokale hoogte, op de kruising van land- en waterroutes. De hofstede werd aan de zuidzijde begrensd door een (met water gevulde) gracht van circa 6 meter breed en 2 meter diep en aan de noordzijde door het Havik, een oude bocht van de Eem. De Appelmarkt zal niet tot de oorspronkelijke hofstede hebben gehoord. Tijdens opgravingen is gebleken dat het natuurlijke zand

Overzicht van de werkput.

ter hoogte van de Appelmarkt zeer diep ligt en het terrein toentertijd te nat voor bebouwing was.

In 1317 schonk bisschop Guy van Avesnes de pastoor van de Sint-Joriskerk 'het gebied gelegen binnen de versterking te Amersfoort naast het kerkhof, met zijn grachten en wegen'. Het hierboven beschreven gebied omvat waarschijnlijk de Appelmarkt en de Papenhofstede.

In 1337 werd aan de kerk een kapittel verbonden. Een kapittel is een college van kanunniken, die speciaal zijn aangesteld om op vaste uren de officiële gebeden van de kerk te onderhouden. Deze kanunniken hebben ter hoogte van de (huidige) Papenhofstede en Appelmarkt gewoond. Hoe deze huizen eruit hebben gezien is niet bekend; tijdens een grote stadsbrand zijn alle gebouwen verwoest. 'In deze laatste brand van 1520 werd het gantsche mandaat en alle de wooningen van de capittelheeren van S. Joris, tusschen de Lavendelstraat en de Appelmarkt mede geheel en al verteerd,' aldus de Kroniek van het Sint-Aagtenklooster. Een jaar na de brand besloot het kapittel de huizen te herbouwen. De oudste bekende kaarten waarop de Appelmarkt staat afgebeeld dateren allemaal van na deze stadsbrand. Op die van Jacob van Deventer (circa 1560) is het bebouwd gebied te zien. De huidige vorm van de Appelmarkt dateert vermoedelijk uit de 17de eeuw. Op de stadsplattegronden uit die tijd zien we het plein zoals we het nu ook min of meer kennen.

OPGRAVING

Voor de ondergrondse afvalcontainers moest een gat van 5 bij 5 meter worden gegraven. Daarmee was ook de afmeting van de opgravingsput bepaald: een klein kijkgaatje, maar een grote bron van informatie over de geschiedenis van deze plek. Al direct onder de bestrating van het huidige plein kwamen de archeologische sporen aan het licht. Het bleken funderingen te zijn en een gedeelte van het opgaande muurwerk van één of meer gebouwen, een provisorische beerput en verschillende ophogingslagen.

Het onderzoeksterrein bevindt zich zoals gezegd dichtbij het Havik. Het is in zijn vroegste fase erg nat en veelvul-

dig overstroomd geweest. Van deze overstromingen zijn sporen in de vorm van verspoeld zand aangetroffen. De vroegste aanwijzing voor menselijk ingrijpen in het terrein houdt direct verband met deze natte omstandigheden. Op het terrein zijn verschillende ophogingslagen gevonden; dit zijn pakketten zand die door mensen zijn opgeworpen. Zo konden overstromingen worden voorkomen en werd het gebied geschikt voor bewoning. In de ophogingspakketten is een grote verscheidenheid aan vondstmateriaal aangetroffen. Er zijn aardewerkvondsten, zoals een complete steengoed kruik. Daarnaast veel leer en hout, dat door de invloed van het hoge grondwater goed geconserveerd is. De oudste ophoging is met behulp van deze vondsten in de 13de eeuw gedateerd.

BEBOUWING

Nadat het terrein tot in de 14de eeuw nog een aantal malen is opgehoogd, is het in gebruik genomen voor bewoning. De oudste bebouwingssporen zijn twee funderingsmuren van een huis. Het huis is vermoedelijk in de loop van de 14de eeuw gebouwd en al vrij kort hierna door brand verwoest. De zuidelijke muur van het huis werd afgedekt door een zwarte laag met veel houtskool. Na deze brand is op min of meer dezelfde plaats een nieuw huis gebouwd. Hiervoor is gedeeltelijk gebruik gemaakt van de fundamente van het vorige gebouw. De zuidfundering is gedeeltelijk overbouwd en de oostfundering is

Een unieke vondst voor Amersfoort: een 15de-16de eeuwse lanspunt, gevonden tijdens het aanleggen van de werkput.
Links: voor restauratie; rechts: na restauratie.

herbruikt. De muurfunderingen van deze tweede bouw fase zijn ingegraven in een 14de-eeuws ophogingspakket. Het gebruikte baksteenformaat (23,5x11,5x6 centimeter) komt overeen met dat van de tweede stadsmuur (1380-1450). Het huis is waarschijnlijk in de 15de eeuw gebouwd. Behalve de muren is ook een bakstenen vloer bewaard gebleven. In de hoek met de twee muren bevond zich een uitsparing in de vloer voor een haard of kookplaats. Ook dit huis is door een brand verwoest; op de vloer lag een centimeters dikke brandlaag, met daarin 16de-eeuws vondstmateriaal.

BEERPUT

Behalve de funderingen is ook een deel van een provisoische beerput opgegraven. De put bestond uit rommelig geplaatste bakstenen en was mogelijk oorspronkelijk af-

Rechts: Vetvangers werden gebruikt bij het bereiden van het vlees, het vocht en vet dat hierbij vrij kwam werd opgevangen en kon zo later worden herbruikt.

gedekt met behulp van planken. De beerput bevond zich maar gedeeltelijk binnen de opgraving en kon dus niet volledig worden ontsloten. In de put zijn onder andere grote fragmenten van twee verschillende vetvangers uit de 16de eeuw gevonden.

Alle sporen die zijn aangetroffen duiden erop dat de Appelmarkt niet altijd een plein is geweest. Tussen de 14de en 16de eeuw stonden op het plein huizen. Aan deze bebouwing kwam in de 16de eeuw een eind. Een einde dat werd gemarkeerd door een brandlaag die over het hele onderzoeksterrein is aangetroffen. Deze kan in de 16de eeuw worden geplaatst, dankzij onder andere aardewerkvondsten. Het is heel goed mogelijk dat dit de stadsbrand van 1520 was. Dan zijn de aangetroffen funderingen de resten van de kanunnikenhuizen die bij deze brand zijn verwoest.

Een kleine opgraving als deze levert veel nieuwe informatie op over de geschiedenis van Amersfoort. De archeologische waarde van het plein is dermate hoog, dat het Centrum voor Archeologie toekomstige werkzaamheden nauwlettend in het oog zal houden.

Mattijs Wijker is project-archeoloog van de gemeente Amersfoort.

De verhalen van Jacques Kopinsky

In de Kroniek heb ik eerder een aantal misvattingen over Kamp Amersfoort rechtgezet. Maar er is nog meer te herzien en dit zal ook wel niet de laatste keer zijn. We willen graag deze zwarte bladzijde belichten, maar dan wel correct!

door **CEES BIEZVELD**

MUURSCHILDERINGEN

Bij de sloop van het Kamp werden in het voormalige commandantenkantoor muurschilderingen uit 1944 ontdekt. Die zijn opgenomen in een museumgebouwtje dat tot 2000 dienst deed. Via de radio werd de

maker opgeroepen. Dat zou de Hongaars-Joodse Laszlo Weiss zijn geweest. Oudgavene Jaques Kopinsky vertelde dat hij zijn hulpje was.

Op 15 november 1999 bracht de *Amersfoortse Courant* een interview met Kopinsky. Hij vertelde dat hij in 1944 de kleurpigmenten voor Weiss had gemalen.

Later kwam er meer informatie over het vreselijke lot van Weiss, maar toen bleek dat hij nimmer in Kamp Amersfoort is geweest!

Hoe kan dat? Ooggetuigen zeggen dat zij 'het' beleefd hebben. Soms klopt dat, soms ook niet. Traumatisering kan beïnvloeden! Daarom is onderzoek nodig om hun verhalen te controleren. Een voorbeeld: de achtste barak. Volgens de muurschildering én plattegronden stond er aan de zuidzijde een rij van acht barakken. De ooggetuigen zijn daar ook zeker van. Toch weten we nu dat de achtste nooit gebouwd is. Nog zo'n verhaal: er zouden mijnenvelden zijn die ontsnappers moesten stoppen. Ze waren er niet.

BEELDEN, TEKENINGEN EN VERHALEN

Wie was Kopinsky? De Kopinsky's kwamen uit Vilnius (Litouwen). Emigratie bracht hen in 1917 via de VS en Suriname naar Nederland, waar vader Kopinsky zich definitief vestigde. Hij trouwde en ging in Amsterdam wonen, waarna Jacques op 1 maart 1924 werd geboren.

Kopinsky werd bekend door tekeningen en beeldjes, vooral over Kamp Amersfoort. Ze worden bewaard in Museum Flehite en in reproductie getoond in het Kamp. Ieder stukje vormde een bladzijde van zijn verhaal. De kranten documenteerden. Wie twijfelde nog? Jacques overleefde, werkte hard, bouwde een bestaan op, trouwde, kreeg kinderen. Na ongeveer 25 jaar ging alles mis en volgde behandeling bij prof. Bastiaans, specialist oorlogstraumatisering. Kopinsky kon niet praten over zijn oorlogstrauma's, kreeg klei om het uit te beelden en maakte zijn eerste beeld. Het was het hoofd van een dode Joodse man uit het

Kamp die hij 24 uur in een kruiwagen moest rondrijden, een bron voor angstdromen. De ontdekking van zijn Joodse afkomst ver-

baasde hem en zijn gezin. Hij ging vertellen over de oorlog. Bastiaans kende Kopinsky goed en hield inleidingen bij exposities van zijn werk.

Zijn ooggetuigenverslagen fascineerden, maar weken vaak af van andere verhalen. Emoties lieten geen vragen toe. De bekende bleef zo onbekend. Harde documentatie was er niet. Alles roept vragen op, zeker achteraf. Hebben interviewers dan nooit details gevraagd?. Als men doorvroeg zei hij: 'Hoe dat precies gebeurd is, wanneer ik precies in dat kamp gekomen ben, hoe lang ik er precies gezeten heb, het zijn allemaal vragen waarop ik geen antwoord geef, het is allemaal niet belangrijk.' Waarom niet?

DE EERSTE VRAGEN

Terug naar het vraaggesprek in de krant. Kopinsky vertelde dat hij Weiss al kende als reclameschilder bij De Bijenkorf in Amsterdam, waar hij *meneer Weiss* moest zeggen. Maar dit is nooit aangetoond. Hoe ontmoetten ze elkaar in Kamp Amersfoort? Dat wist Kopinsky niet meer. Weiss vroeg hem zich te 'drukken' om pigmenten te malen voor de muurschildering. Soms zou hij Weiss aan het werk hebben gezien, maar de gesprekken bleven kort. Dat Kopinsky langs wachthuis en binnenpoort 'even' het kan-

toor van de commandant bezocht om Weiss te zien werken is ongeloofwaardig. Heel kernachtig merkte Kopinsky nog op: 'In dromen zie ik het beter dan ik het kan vertellen.' Daarna zei hij dat Weiss opeens verdween, hoewel de schilderingen nog niet af waren (wie maakte ze dan wel af?). Ook meldde Kopinsky nog dat hij met twee andere gevangenen een andere muurschildering in een barak van de kampstaf had gemaakt: een grote weergave van een middeleeuws zeilschip. Het was in één uur (!) klaar, want één van hen was sneltekenaar...

De muurschilderingen waren volgens Kopinsky 'niet erg belangrijk'. Hij was pas 17 jaar en had andere dingen aan het hoofd. Hij spreekt dus over de tijd tussen 1 maart 1941 en 1 maart 1942, de eerste periode dat het Kamp in bedrijf was. Het kantoor van commandant Berg werd echter pas in juni 1944 gebouwd. Op de muurschilderingen staat *Augustus 1944*. Een poos na Weiss' verdwijning ontsnapte Kopinsky naar eigen zeggen; hij vertelde niet hoe. In Duitsland volgden arrestatie en een tweede ontsnapping. Daarna kwam hij terug in Kamp Amersfoort voor transport naar Buchen-

wald en Theresienstadt. Soms noemde hij de politiegevangenis in Keulen als stopplaats. Uit Theresienstadt ontsnapte hij weer en nu sloot hij zich aan bij de partizanen. Over de repatriëring geen woord.

ONTNUCHTERENDE FEITEN

Was Kopinsky Joods? De grootouders van vaderszijde wel, van moederszijde niet. Vader meldde Nederlands Hervormd te zijn, moeder Rooms-Katholiek. In de cartotheek van de Joodsche Raad komt Kopinsky niet voor. De Duitse bezetters merkten hem niet als vol-Jood aan, enkele ooms wel. Die werden met gezin afgevoerd en vermoord. Kopinsky beschreef zijn kleinschalige verzet, nadat hij zijn Joodse nichtje Liesje ter deportatie weg had zien slepen: kabels saboteren, richtingborden verdraaien, enzovoort. Daarna volgde arrestatie, zwaar verhoor door de *Sicherheitsdienst* en transport naar Kamp Amersfoort. Hij varieerde in tijdstip van arrestatie: soms '41, dan weer '42, ook wel '43. De duur van zijn verblijf in Amersfoort wisselde van maanden tot enkele jaren.

Over zijn ontsnapping bestaat geen documentatie. Niets over hem in justitiedossiers, de cartotheek van Buchenwald, documentatie over Theresienstadt of kampverslagen. In één document worden gevangenschap van september tot december 1943 en een transport vermeld. De feiten waar hij later over vertelde heeft hij zelf nimmer vroegtijdig beschreven. Velen konden niet meer spreken over toen; waren het blokkades?

Dankzij digitalisering van bronnen weten we nu dat hij van 1 tot 17 augustus in het Sint-Johanneshospitaal in Duisburg-Hamborn verbleef. Een dwangarbeider verpleegd? Kennelijk was hij ernstig ziek. Mogelijk is hij na ontslag uit het ziekenhuis naar huis gegaan, al dan niet met verlof. Omdat hij zich niet meldde zal hij zijn opgepakt. Kennelijk had hij de Arbeidsinzet ontrokken en was hij gearresteerd door de SD. Zeker is ook dat Jacques Kopinsky gevangene nr. 2326 in Kamp Amersfoort was. Dit nummer werd in oktober 1943 uitgereikt en is slechts één keer gebruikt. Op 10 december 1943 volgde transport naar Moers (Duitsland) voor werk bij de firma Van de Broek. Na een 'lesje' Kamp Amersfoort dus dwangarbeid met scherp toezicht.

Bezien we de verklaringen van Jacques Ko-

pinsky, dan kloppen de grote lijnen: weg van Nederland, Arbeidsinzet in Duitsland, weglopen (?), arrestatie SD, Kamp Amersfoort, transport, weer arbeidsinzet. Maar veel vragen resteren.

WAT NU TE DENKEN?

Helaas overleed Kopinsky op 11 januari 2003 vóórdat er meer nieuws kwam. We kunnen het hem niet meer vragen. Wat zijn de kunstwerken en de verhalen van Jacques Kopinsky nog waard? Het blijven berichten uit een barre tijd, gemaakt met een akelige precisie! Kunstzinnige prestaties die respect verdienen. Erfenis van een vriend die al jong slachtoffer werd van een nietsontziende oorlog, met lichamelijke en geestelijke gevolgen. Voor deze slachtoffers stond ons land niet klaar. Leidde dat tot een eigen, niet gecorrigeerde gedachtenwereld? Ontstond

zo een beleefde werkelijkheid? Een laatste tekening maakte Kopinsky speciaal voor de herdenking van 2000: de krans van prikkeldraad met roos uit de Rozentuin. De herinnering aan de pijn van Kamp Amersfoort, maar met de roos van de hoop er doorheen! Dat werd tevens het logo van de in 2000 opgerichte Stichting Nationaal Monument Kamp Amersfoort: een warme herinnering!

LITERATUUR

■ *Kroniek*, december 2006, maart 2007, maart 2008.

■ *Informatiebulletin Nationaal Monument Kamp Amersfoort* no. 11 (november 2004) over Weiss.

Cees Biezeveld is oud-directeur van het Nationaal Monument Kamp Amersfoort.

Monument voor

Enigszins verscholen tussen de bomen naast Utrechtseweg 148 staat een bijzonder vredesmonument. Het betreft een betonnen, drizijdige obelisk met een bolvormige bekroning. Op iedere zijde is in reliëf een cirkel met daarin een kruis aangebracht. Daaronder staat in witgeschilderde art-decoletters in het Nederlands, Engels en Esperanto de tekst: *Wereld/vrede/door/federale/wereld/regering*. In opdracht van Bureau Monumentenzorg heb ik onderzoek gedaan naar de herkomst van dit monument.

door JOJANNEKE CLARIJS

Na een oproep in de krant kreeg ik verschillende reacties. Daaruit blijkt dat het vredesmonument vervaardigd is door H.A.C. van der Kraan. Bewoner Jakob Nieweg heeft de obelisk in de jaren twintig van de vorige eeuw in zijn tuin aan de Utrechtseweg 177 geplaatst. Na diens verhuizing in 1953 heeft de nieuwe bewoner het gedenkteken verplaatst naar de overkant van de Utrechtseweg, waar het nu nog staat. Nieweg is in Amersfoort geen onbekende; geheel toevallig was er gelijktijdig met mijn onderzoek een expositie van zijn werk in Museum Flehite (april-juni 2007). Al in 2001 was een publicatie over zijn werk verschenen.

JAKOB NIEWEG

De Friese predikantzoon Jakob N. Nieweg (1877-1955) was na een studie en promotieonderzoek in de theologie werkzaam als predikant in onder andere Winsum en Spankeren. In 1914 besloot hij zich geheel te wijden aan de schilderkunst, waarbij hij zich liet adviseren door kunstenaar H.P. Bremmer. In 1919 vestigde hij zich in Amersfoort aan Utrechtseweg 148 en in 1921 verhuisde hij naar Utrechtseweg 177. Nieweg was zeer actief in het Amersfoortse culturele leven en was in 1922 mede-oprichter van de Amersfoortse Kunstkring. Deze Kunstkring organiseerde onder andere vele exposities, lezingen en concerten. In de jaren twintig en dertig ontwikkelde Nieweg een eigen schilderijstijl. Zijn stilleven, portretten, stadsgezichten en landschappen zijn tekenachtig en sober van kleur. Hij exposeerde in het hele land, vaak samen met andere kunstenaars als Charley Toorop en Dirk Nijland. Nieweg voelde zich betrokken bij het leed van zijn medemensen. Dit kwam onder andere tot uitdrukking in de onderwerpkeuze voor zijn kunstwerken, maar ook in zijn functie bij Kerk en Vrede. Nieweg was lange tijd voorzitter van

Jojanneke Clarijs heeft in opdracht van Bureau Monumentenzorg onderzoek gedaan naar de cultuurhistorische kwaliteiten van enkele opmerkelijke gebouwen in het Bergkwartier. In vier artikelen in de Kroniek zal zij verslag doen van haar bevindingen. Dit is het voorlaatste artikel.

de Amersfoortse afdeling van deze vereniging. Kerk en Vrede was opgericht in 1924 en zette zich in voor ontwapening en geweldloosheid.

HENK VAN DER KRAAN

In de krantenartikelen is sprake van een vergelijkbaar monument in Leusden. Hendrik van der Kraan (1888-circa 1967) heeft inderdaad een tweede obelisk met bakstenen kern vervaardigd. Deze heeft slechts aan één zijde de tekst *Wereld/vrede/door/federale/wereld/regering* en een werelddol en duiven als bekroning. Volgens bewoners en familieleden stond het monument bij Van der Kraans woning, *Het Boschviooltje*, op het terrein van 's Zomers Buiten aan de Dodeweg in Leusden. Van der Kraan was directeur-eigenaar van dit complex van vakantiewoningen uit 1917, naar ontwerp van de Haagse architect G. Fles. De gemeubileerde woningen waren be-

Het lage monument in Leusden

de wereldvrede

Het monument aan de Utrechtseweg

doeld als goedkoop vakantiehuisje voor kantoorpersoneel, ambtenaren en onderwijzers. In 1920 kwam daar het Zonnehuis bij als vakantieverblijf voor arme Rotterdamse kinderen. Van der Kraan woonde in Rotterdam, maar verbleef geregeld in *Het Boschvioletje*. De woning is met de aanleg van de snelweg A28 gesloopt. Het monument bevindt zich momenteel in de tuin van een van de andere woningen van Zomers Buiten, maar verkeert in slechte staat.

BELANGRIJKSTE

LITERATUUR

■ 'Mysterie monument opgelost', in: *Amersfoortse Courant*

3 februari 1989.

■ L. van Bergen, *Voor een wereld één in verscheidenheid. 50 jaar Wereld Federalisten Beweging Nederland* (Den Haag/Nijmegen 1998) 28-29.

■ 'Dodeweg 15-24:

's Zomers Buiten', in: *Leusden Toen* (2007) 3, p. 35-37.

■ H.A.C. van der Kraan, *Van nul tot tachtig* (z.p. 1967).

■ R. van der Linde-Beins & O. Maurer, *Jakob Nieweg. In stille bewondering* (Amersfoort 2001).

■ H. Renes, H. Vlaardingerbroek en L. Wevers, *Leusden. Geschiedenis en architectuur* (Zeist 1998) 131.

■ Jacco Snoeijer, 'Wereldvredemonument', in: *NRC Handelsblad* 30 (90) 30, 15 januari 2000.

Met dank aan Max Cramer, mevrouw Haar, meneer Kingmans, Robert van Lissa en Danielle Vader.

Jojanneke Clarijs is kunsthistorica en heeft een bureau voor cultuurhistorisch onderzoek en advies in Hoogland.

Van der Kraan heeft ook een ander vredesmonument voor het complex vervaardigd. Dit monument staat in de voortuin van *'t Varentje* (Dodeweg 18) en bestaat uit een driezijdige getrapte basis met de tekst: *Het leven is heilig/Maak het ook veilig* in het Nederlands, Engels en Esperanto. Aan alle zijden is tweemaal in reliëf een cirkel rond een kruis te zien, identiek aan dat van de obelisk. Op de basis staat een wereldbol. Begin jaren vijftig is een kinderfiguur gemaakt dat bovenop de wereldbol heeft gestaan, maar intussen is verdwenen. De pop van een bewoonstertje van het complex was hiervoor als model gebruikt.

WERELDFEDERALISME

Van der Kraan was sinds 1935 betrokken en actief bij de vredesbeweging. Hij was enige tijd lid van de Wereld Federalisten Beweging Nederland (WFBN). Daarnaast had hij een eigen organisatie genaamd Nationale Stichting Propaganda voor Federale Wereldregering (NSPFW), een stichting die streefde naar een oorlogsvrije wereld. Van der Kraan verwoordde zijn vervaagde pacifistische opvattingen in zijn blad *Ban de oorlog uit, Nu!*

Hoe Nieweg en Van der Kraan elkaar kenden is niet met zekerheid te zeggen. Wellicht hebben ze elkaar ontmoet via hun werk voor Kerk en Vrede en de NSPFW. Beide vredesorganisaties zijn typerend voor de opleving van het pacifisme na zowel de Eerste als de Tweede Wereldoorlog, waaruit onder andere de Volkenbond (1919) en de Verenigde Naties (1945) voortkwamen. Ook ideeën over een wereldfederatie waren toen wijd verbreid.

Over de datering van de monumenten is het laatste woord nog niet gezegd. Stilistisch gezien en ook volgens de zoon van Nieweg zou de obelisk aan de Utrechtseweg uit de periode kort na de Eerste Wereldoorlog kunnen dateren. De twee monumenten in Leusden dateren echter uit 1949, zo blijkt uit een uitgave met memoires van Van der Kraan en uit mededelingen van zijn familieleden en bewoners van Zomers Buiten. Van der Kraan werd bij de vervaardiging geholpen door zijn onderhoudsassistente voor Zomers Buiten, Jan de Jong uit Katwijk.

Indien u beschikt over aanvullende informatie over het vredesmonument, Nieweg of Van der Kraan, dan kunt u contact opnemen met Max Cramer van bureau Monumentenzorg van de gemeente Amersfoort: telefoon: 033 46 94 816, e-mail: ma.cramer@amersfoort.nl.

O genoot dit alle mensen!

Ter bestrijding van de immense armoede in ons land doet de net-opgerichte Maatschappij van Weldadigheid in april 1818 een beroep op de burgers om een stuiver per week opzij te leggen. Dat geld zal worden gebruikt voor 'het aanleggen eener fabricerende en landbouwende kolonie van armen op onze nog onbebouwde heidevelden'. Daar kan die armen geleerd worden de eigen kost te verdienen.

door **WIL SCHACKMANN**

Het slaat in het hele land geweldig aan. Ook in Amersfoort. Naast burgers die contribuieren zijn hier gelegende 'militaire leden'. Als de Maatschappij een eigen maandblad uit gaat geven, treffen we op de abonneelijst diverse Amersfoorters en Amersfoortse instellingen, zoals het

Impressie van de proefkolonie door Geert Schreuder.

Departement Amersfoort der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de Sociëteit op het landgoed Randenbroek en het plaatselijke leesgezelschap 'Nut en Vermaak'.

HENDRIK METZ

Nog in hetzelfde jaar 1818 richt de Maatschappij van Weldadigheid een 'proefkolonie' op: 52 kleine hoesjes met een lapje land eromheen in de buurt van Vledder in Zuidwest-Drenthe. Amersfoort wordt uitgenodigd één van die eerste huisjes te vullen met een plaatselijk gezin en dan... blijkt het enthousiasme bij de donateurs aanmerkelijk groter dan bij de doelgroep. Het aantal paupers dat zich vrijwillig aanbiedt voor de proefkolonie is volgens de subcommissie Amersfoort 'zeer gering'.

Tot die weinige vrijwilligers behoort Hendrik Metz, wiens naam ook wel voorkomt als Merts, of Mertz of Meerts. Volgens de subcommissie is hij vierendertig jaar en oorspronkelijk afkomstig uit Bayreuth in Beieren. Hij heeft enkele jaren als soldaat in het Franse leger gediend en is te Amersfoort getrouwd met de inmiddels 37-jarige Willelmijntje van Koot uit Doorn. Ze hebben vier kinderen, of vijf, en Willelmijntje arriveert hoogzwanger van nummer vijf, of zes. 'Wij hebben geen geschikter huisgezin kunnen vinden,' schrijft Amersfoort.

Het klinkt niet bijster bevlogen, noch van de kant van de subcommissie noch van de kant van haar proefkolonisten. En inderdaad, het zal geen moment boteren tussen de Maatschappij van Weldadigheid en het gezin Metz. 'Zonder hemd kwam deze familie hier aan,' schrijft de directeur, 'als vagebonden, en zij onderscheiden zich reeds in den beginne door den verregaande onbescheidenheid.' De Metzzen vertonen 'allerslechtest gedrag', ze maken zich aan 'onbetamelijkheden tot de orde en zedelijkheid' schuldig, aan arbeid komt er niets noemenswaardigs uit hun handen. De irritatie is snel, heftig en groeiende. Bij de blijde gebeurtenis begin december kan er nauwelijks een vriendelijk woord af. 'Op den 3 dezer is de vrouw van Metz van eener dochter bevallen, zijnde dit

Oct 26	Leen. Buemans	Ja	41	43	2	4	Oct 27	Lindman	8	Gortum
" "	P. C. Waterveld	D.	52	37	3	2	" "	idem	7	Broek in Waterland
" "	Hend. Metz	D.	34	37	2	3	" "	idem	7	Amersfoort
" 27	Joh. P. A. Heyde	D.	37	38	1	4	" "	idem	7	Leiden
" 28	Joh. Brunkel	D.	52	42	3	3	" 31	idem	8	Maasvluis

de eerste vrucht van dat soort op onze koloniale bodem.' Het geslacht is fout; de baby heet Simon Metz. Maar wat de directeur de nieuwgeborene aan heilwens op het levenspad meegeeft spreekt boekdelen: 'Mijne hartelijkste en welmeneeste wensch is, dat zij nimmer haare ouders moge gelijk worden.'

ONWAARDIG

Eind december oordeelt de directeur: 'Ook zijn er subcommissies die zich, naar het schijnt, maar van hunne armen hebben willen ontslaan of dezelve al of niet geschikt voor eene proefneming waren. Amersfoort verdient hier de eerste plaats.' En in februari: 'Het huisgezin van Metz uit Amersfoort zou verdienen in een werkhuis opgesloten te worden.' Het is duidelijk, dit kan niet goed gaan. Begin april wordt het gezin 'onwaardig' verklaard om in de kolonie te mogen wonen en daarom 'uit dezelfde gebannen'. De familie Metz keert terug naar huis. Maar het laat onverlet dat de aller-allereerste wereldburger die in zijn paspoort kan melden 'geboren te Frederiksoord' van Amersfoortse origine is.

De Maatschappij nodigt de subcommissie uit 'een ander, meer geschikt huisgezin' naar de proefkolonie te sturen, al wil ze wel dat die keus 'met de noodige behoedzaamheid' gemaakt gaat worden. Amersfoort accepteert de onderhuidse kritiek op haar vorige keuze en gaat juni 1819 op zoek. Dat blijkt een stuk makkelijker te gaan dan het jaar ervoor; nu komen ze al binnen enkele dagen op de proppen met Hendrik Hopman. Hij is geboren in 1782 (kolonie-administratie) of 1778 (overlijdensakte), getrouwd met een Wilhelmina wier achternaam het vaakst als Sluijmer voorkomt, en vader van vijf kinderen. Op 20 juni 1819 komen ze aan in Frederiksoord.

'Het bevalt mij dan te Frederiksoord uijtmuntend goed,' schrijft hij enkele weken later aan de subcommissie. Eigenlijk is het niet juist te zeggen dat hij dat schrijft; hij beheerst die vaardigheid niet. 'Om u te schrijven kan ik hier toe een vriend en medeburger gereed vinden. Dit is geen kunst, daar hier de onderlinge liefde en eendragt zeer algemeen is en dus elk vind ik daar toe na zijne vermogen gereed.' De buurman vervolgt namens Hopman: 'Het zal u ook niet verwonderen, als ik beken dat het plaggesteken als ander werk dat hier verrigt word mij eerst een weijnige vreemd voor kwam. Dog van mij en ook van niemand word meer geeijst als hij in maatigheid kan verrigten.' Met die 'maatigheid' qua hoeveelheid ver-

Boven: Inschrijving van Hendrik Metz (*Drents Archief, Archief van de Maatschappij van Weldadigheid*).

Rechts: Prins Frederik, tweede zoon van koning Willem I, naamgever van Frederiksoord (*Orde van Vrijmetselaren/Cultureel Maçonniek Centrum Prins Frederik, Den Haag*).

richt werk zal de kolonie-directie volledig instemmen. Want de Hopmans verteren veel meer aan voedsel en kleding dan ze met hun zeer matige arbeidsprestaties verdienen. Maar vlijt is niet het enige dat op de kolonie telt. Geweetheid, je bewust zijn van je (lagere) stand en daarmee ook het tonen van dankbaarheid voor de kans die de weldoeners je bieden, is minstens zo belangrijk. En daar weet Hendrik Hopman weg mee. 'Nu WelEdel-Waarde Heer, ik leef met een woord zeer tevreden, en wie hier niet tevreden leeft vergeet gewis geheel zijn staat die hij verlaaten heeft, en wie hier niet kan be-

Wil Schackmann is schrijver van het boek *De proefkolonie. Vlijt, vaderlijke tucht en het weldadig karakter onzer natie* (Mouria, 2006), over de begindagen van de Maatschappij van Weldadigheid. Net als het boek is ook dit artikel geheel gebaseerd op het Archief van de Maatschappij van Weldadigheid, dat bij het Drents Archief in Assen berust onder toegang 0186.

staan, zal ook in geene stand kunnen bestaan. Want hier kan elk wat verdienen, vrouw, man, kinderen, en zoo word het met melkander een groot dagloon.' En hij sluit af met een uitroep: 'O genoot dit alle menschen! Voor zeker, er was geen armoede; ja voor alles wordt hier gezorgd.' Amersfoort ziet kans om na het debacle met Metz haar blazen op te poetsen. Ze brengt Hendrik Hopmans uitingen van dankbaarheid in de publiciteit. De stad heeft er weer zin in, de subcommissie sluit een contract om een extra gezin te plaatsen en de regenten van het Weeshuis een overeenkomst waardoor er 'voor altoos' drie hoeves zijn voor zes Amersfoortse weeskinderen en twee behoeftige gezinnen. Over hun belevenissen meer in een volgend nummer van de *Kroniek*.

Nieuwe boeken

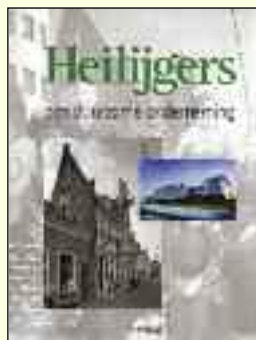
R. Visser, *Lumineus Amersfoort 2007*
(Grontmij, Amersfoort 2008), 110 pp,
ISBN 9789081358811, € 27,50

Fotoboek van het project waarbij bekende en minder bekende plekken in Amersfoort in de schijnwerpers werden gezet. Het boek biedt een sfeervolle terugblik op de verlichte kades, opvallende monumenten en de speciale verlichting van de Onze-Lieve-Vrouwetoren.

Willem Meuleman, *Met het oog op Amersfoort 2008*

(Stichting met het OOG op Amersfoort, 2008), 144 pp, ISBN 9789079896011,
€ 25,-

Het tweede deel van de opnieuw gestarte serie fotoboeken over Amersfoort. Een jaar-verslag in woord en beeld.

Ingrid D. Jacobs, *Heilijgers, een duurzame onderneming*

(Bekking & Blitz, Amersfoort 2008),
208 pp.

Geschiedenis van een Amersfoorts familie-bedrijf, dat rond 1880 begonnen is als een-manstimmerbedrijfje en uitgroeide tot een onderneming van ruim 230 werknemers.

Yolande Gastelaars, *Zestig jaar mensenwerk: jubileumuitgave van Pon's Automobielhandel b.v. ter gelegenheid van 60 jaar Volkswagen-import 1947-2007*

(Pon's Automobielhandel, Leusden,
2008), 160 pp, ISBN 9789081253413

Het hoofdkantoor was vanaf 1928 gevestigd aan de Arnhemseweg; in 1971 werd het bedrijf overgeplaatst naar Leusden. Bij het boek

zijn twee dvd's gevoegd met unieke beelden van het bedrijf en een selectie Volkswagen-reclames.

Jan Carel van Dijk, *Het Hoogland van onze grootouders: verhaal aan de hand van oude ansichten*

(Aprilis, Zaltbommel 2008) 84 pp,
ISBN 9789059942462, € 19,95

Aan de hand van oude ansichtkaarten uit de collectie van de schrijver wordt de geschiedenis van Hoogland en Hooglanderveen verteld. Het geeft een beeld van de verschillende buurtschappen en hun ontwikkeling in de afgelopen honderd jaar.

Jan Carel van Dijk, *Den Treek-Henschoten in kaart gebracht: verhaal aan de hand van oude ansichten*

(Aprilis, Zaltbommel 2008) 84 pp,
ISBN 9789059942479, € 19,95

In de afgelopen honderd jaar zijn er veel verschillende ansichtkaarten van het landgoed Den Treek-Henschoten uitgegeven. Opnieuw putte de auteur uit zijn verzameling om de vele facetten van het gebied letterlijk en figuurlijk in kaart te brengen.

Noud de Vreeze, *ABC van de stads-architect van Amersfoort: agenda, beleid, communicatie 2009-2010-2011*

(Gemeente Amersfoort, Amersfoort
2008), 54 pp.

In september 2008 werd De Vreeze benoemd tot stadsarchitect van Amersfoort. In dit boekje beschrijft hij de projecten en beleidsthema's waarover hij het gemeentebestuur wil adviseren. Tevens geeft hij aan waarin zijn functie verschilt vorige stadsarchitecten, zoals Van der Tak in de jaren dertig en Zuiderhoek in de jaren vijftig.

Nieuwe delen in de serie

Amersfoort onder ons

(Archeologisch Centrum van de gemeente Amersfoort, 2008, ISSN 1872-5945),
alleen te koop bij het Centrum,
Langegracht 11. € 5,- per stuk.

Deel 16: *Hoek Sem Dresdenstraat-Hogeweg. Inventariserend veldonderzoek naar de aanwezigheid van archeologische resten op een bouwlocatie net buiten de binnenstad.* 16 pp.

Deel 17: *Waterlopen bij de Maatweg. Archeologisch onderzoek naar een verdwenen Eemloop op de toekomstige locatie van het Meander Medisch Centrum.* 20 pp.

Deel 18: *Koesteeg 9. Archeologisch onderzoek op een perceeltje aan de Koesteeg, achter het pand Arnhemsestraat 10.* 24 pp.

Emily Kocken, *Onze buurt als woonkamer*

(Stichting Jonge Kunst, Amersfoort
2008), 38 pp.

Boekje bij het gelijknamige project, waarbij negen jonge kunstenaars samen met bewoners van de wijk Schuilenburg kunstwerken in de openbare ruimte hebben gemaakt.

Patricia Debie [e.a.], *Tuinhistorisch onderzoek & beheerplan Heerlijkheid 'Het Isselt'*

(Hogeschool van Utrecht, Utrecht 2008),
128 pp.

Project in het kader van de afstudeeropdracht van de opleiding Tuinkunst en parken, historie en instandhouding. Beknopte beschrijving van de geschiedenis van de heerlijkheid en instandhoudings- en ontwikkelingsplan. Met chronologisch overzicht van de bewoners.

Bert de Heusden gezegd van der Sluijse, *Heilig Kruiskerk Amersfoort: geschiedenis, symboliek en achtergronden van het kerkgebouw*

(Eigen beheer, Amersfoort 2008),

144 pp, € 15,- bij de parochie

Een rondgang door de kerk met leuke foto's van 1958, maar geen parochiegeschiedenis.

Wil Gommers, Ludo Jongen en Anton van Nostrum (ed.), *Bij afwezigheid van de schout. Het persoonlijk ambtsdagboek van Cornelis Volckenszoon, burgemeester van Amersfoort (1555-1556)*

(Verloren, Hilversum, 2009), 222 pp,

ISBN 978 90 65509796 , € 24,-

Zie het artikel in de vorige Kroniek.

Ludo Jongen, Amersfoort Pelgrimsstad. De geschiedenis van de binnenstad in vogelvlucht

(Bekking & Blitz, Amersfoort/Brugge, 2009). 96 pp, ISBN 978 90 6109 6146, € 9,90

Ludo Jongen, Heilig Amersfoort

(Bekking & Blitz, 2009), 128 pp, ISBN 978 90 6109 5576, € 9,90

Tweede, geheel herziene druk.

Ludo Jongen (ed.), Het leven van de heilige bisschop Sint Ludger

(Hilversum: Verloren, 2009), 96 pp,

ISBN 978-90-8704-089-5, € 13,-

(verschijnt 29 maart)

Uitgave en hertaling van een uniek Middel-nederlandse handschrift afkomstig uit het Sint-Aagtenklooster te Amersfoort. In de in-leiding meer over het klooster. Ludger (+809) was geboren bij Utrecht en werd in de geest van Willibrordus en Bonifatius missionaris in Duitsland.

TILLY DU PUI & GERARD RAVEN

25 jaar stadsarcheologen in Amersfoort

Dit jaar jubileert niet alleen de stad, maar ook de archeologische dienst heeft een feest. In 1984 werd Monique Krauwer als stadsarcheoloog van Amersfoort aangesteld. Het eerste onderzoek vond plaats op het terrein van de Markthal aan de Breestraat. Vele opgravingen volgden. Omdat Monique slechts een aanstelling voor 20 uur per week had, werd in 1987 een collega aangenomen: Francien Snieder. Veel amateur-archeologen en vrijwilligers boden hulp bij het interessante, maar zeer arbeidsintensieve onderzoek.

Met de expansieve ontwikkelingen van Amersfoort groeide het werk van de stadsarcheologen. Veel ingrepen in de bodem werden voorafgegaan door archeologisch onderzoek. Een steun in de rug was dat Nederland in 1992 het Europese Verdrag van Malta tekende (ook wel Verdrag van Valletta genoemd). Daarin is bepaald dat archeologie altijd moet worden meegewogen in het ruimtelijk planvormingsproces. Het Verdrag van Malta is sinds 2007 in de Nederlandse wetgeving opgenomen. Elke gemeente is verplicht zorg te dragen voor het eigen archeologisch erfgoed.

In 1993 verliet Monique Krauwer de stadsarcheologie en kwam Timo d'Hollosy bij de dienst. In de jaren daarna groeide het aantal medewerkers verder: nu zijn er twintig vrijwilligers, een secretaresse en zeven archeologen. De Amersfoortse stadsarcheologen vervullen tegenwoordig ook taken voor enkele buurgemeenten, die niet beschikken over een eigen archeologische dienst.

'Het wonder van Amersfoort' trekt veel belangstelling

In januari is een cyclus van acht voordrachten gestart, waarin verschillende aspecten van de geschiedenis van Amersfoort worden besproken in het kader van Amersfoort 750.

De serie wordt tweemaal gegeven en georganiseerd door Archief Eemland, Hogeschool voor Ouderen en Volksuniversiteit Amersfoort. Per voordracht is er een andere inleider. Op de eerste bijeenkomst werden de grote lijnen van onze stedelijke geschiedenis neergezet door conservator Gerard Raven. Hij vertelde onder meer dat Amersfoort twee echte sacrale wonderen kent!

De tweede keer kwam wethouder Arriën Kruyt toelichten hoe de komst van spoorwegverbindingen voor Amersfoort grote gevolgen heeft gehad. Mede daardoor kon Amersfoort een legerplaats worden en haar centrumpositie uitbuiten. Daarna kwamen Fons Asselbergs, René Gude, Teade Walma en Jan van der Eijk aan het woord.

De publieke belangstelling is groot: meer dan 200 deelnemers. Daarmee is de cursus volgeboekt. Gezien de positieve ervaringen met deze eerste inleidingen mogen zij nog veel interessants verwachten! Gerard de Kleijn en Marco Glastra sluiten de serie deze maand af.

GIEL VAN DER SPELD

RECTIFICATIES VORIGE NUMMER

- 't Gilde Eemland heet tegenwoordig Gilde Amersfoort.
- Verschillende lezers zagen dat in het artikel over de Hapam door Ad Eijk (p. 5) een foto staat met burgemeester Johan de Widt, en niet zijn opvolger M. Troostwijk.
- De beeldbanktentoonstelling rond Onze Lieve Vrouw ter Eem (p. 10) is beëindigd, omdat er alsnog een copyrightclaim is binnengekomen.

Archiveren. Niet echt een aantrekkelijk onderwerp voor een geschiedenisles, zou je denken. Toch ontwikkelt Archief Eemland voor het jubileumjaar een project waarin leerlingen uit eerste, tweede en derde klassen van het voortgezet onderwijs zelf gaan archiveren. Ze worden niet vermoeid met archiefwetten of bewaarmstandigheden, maar gaan actief aan de slag om eigen archiefcollecties te creëren waarmee zij het jubileumjaar in beeld brengen.

Hoe zorg je dat leeftijdsgenoten over vijftig jaar een goed beeld krijgen van het heden? In *Eigentijds Amersfoort* gaan leerlingen dit zelf onderzoeken. Zij krijgen een korte kennismaking met de historie van de stad, krijgen lessen in bronnenkritiek en gaan vervolgens als journalisten hun eigen leefwereld vastleggen. Eind juli zijn staan de resultaten op www.eigentijdsamersfoort.nl.

Ieder groepje leerlingen kiest een thema dat zij in beeld wil brengen. Er kan gekozen worden uit de thema's wonen, stadsontwikkeling, recreatie, jongerencultuur of diversiteit. Ook kan er zelf een thema bedacht worden. De leerlingen kiezen per item een creatieve vorm die de boodschap het beste weergeeft. Zo kan binnen het thema 'jongerencultuur' het belgedrag worden vastgelegd door middel van het filmen van een cabaretsceïne, het maken van een fotoreportage van het bel-

gedrag van een klasgenoot of het schrijven van een column over irritante *ringtones*. Binnen het thema 'diversiteit' kan bijvoorbeeld gekozen worden om verslag te doen van een Turkse bruiloft of een werkdag van de eigenaar van een Chinees restaurant in Amersfoort. Het thema 'wonen' kan resulteren in een reportage van Amersfoortse studentenkamers, inclusief interviews met studenten en een gedicht over het leven in een *spacebox*. Er zijn duizenden mogelijkheden. Amersfoort anno 2009 vanuit het oog van de jeugd; dat is het resultaat.

Wat is een archiefcollectie waard wanneer die niet bekeken wordt en bewaard blijft? De leerlingen plaatsen de resultaten daarom op een speciaal ontwikkelde website, waarop ieder groepje zijn eigen pagina krijgt. Iedere groep kan het resultaat hier exposeren. Niet alleen aan publiek, maar ook aan andere groepen, want er is een wedstrijdelement aan het project gekoppeld. Tijdens de prijsuitreiking in september wordt bekend gemaakt welke collectie voor de eeuwigheid bij Archief Eemland wordt bewaard. Hierdoor worden leerlingen ook gestimuleerd om werk van anderen te bekijken en eventueel als inspiratie te gebruiken voor het eigen werk.

Eind juli zijn alle resultaten bekend en hebben we een mooie verzameling. Is het project dan afgerond? Nee, zeker niet. Ook de komende jaren gaan we het project aanbieden aan scholen, zodat nog meer leerlingen hun kijk op Amersfoort kunnen geven en kennismaken met de historie en het archief van de stad.

ESTHER BUDDINGH
medewerker educatie en pr
bij Archief Eemland

Oproep: Museum Flehite zoekt receptionisten en rondleiders

Op 16 mei hoopt het museum weer open te gaan. Inmiddels zit er schot in de bouw: de vloeren zijn gestort, de trappen aangebracht en alle aansluitingen doen het. Binnenkort begint het timmerbedrijf met de vitrines en lampen.

Het museum krijgt al veel boekingen binnen en wil alle belangstellenden goed begeleiden. Daar zijn extra vrijwilligers voor nodig. Wie ervaring heeft met werk aan de receptie/catering of rondleiden wordt van harte uitgenodigd een brief te sturen naar respectievelijk Bep Berkhof en Lydia Edelkoort, Breestraat 80, 3811 BL Amersfoort. Heeft u eerst nog een vraag, bel dan secretaresse Anneke Abma, 033 247 1100.

De maquette vanaf de Koppelpoort met rechtsachter de Onze-Lieve-Vrouwekapel, nog zonder toren. De huisjes van het Kleine Spui zijn weggenomen voor afwerking en beschildering. Op de foto onder de andere kant, gezien vanaf het Oude Stadhuis (foto's: Gerard Raven).

Ditmaal met een overzicht van historische evenementen rond Amersfoort 750

Zie voor de meest actuele informatie www.amersfoort750.nl. Aanvullingen en wijzigingen voor de volgende Kroniek graag naar g.raven@museumfleHITE.nl.

Vanaf 6 maart

Digitale expositie van het feest *Amersfoort 700 in 1959*. Te zien op www.archiefemaal.nl en het Historisch Informatiepunt in bibliotheek Zonnehof.

Dinsdag 10 maart

Lezing in de serie *750 jaar Amersfoort: hoezo?* Kattenbroek, door Fons Asselbergs, wethouder Ruimtelijke Ordening ten tijde van Kattenbroek, tot voor kort directeur Rijksdienst Monumentenzorg. Zie www.vathorst.com/nieuws of 033 451 1012. Informatiecentrum Vathorst. Entree gratis.

Donderdag 12 maart, 17-19 uur

Historisch Café. Locatie en onderwerp staan vermeld op www.archiefemaal.nl onder 'cursusaanbod'. U kunt zich hier tevens aanmelden voor een maandelijkse digitale uitnodiging.

Woensdag 25 maart

Start website *Amersfoort op de kaart*. Zie het artikel op pp 22-23.

Woensdag 25 maart

Onthulling van de tijdbalk van Amersfoortse geschiedenis in het gemeentehuis.

Woensdag 25 maart, 15.30-16.30 uur

Gratis rondleiding door het depot van Archief Eemland. Opgave bij archiefemaal@amersfoort.nl of 033 469 5017.

Woensdag 25 maart – woensdag 9 september

Elke week de wandeling *Rondom de toren door Gilde Amersfoort*. Start bij Stadscafé de Observant en einde bij café-restaurant Queens. Daar ontvangen deelnemers een drankje, het Onze Lieve Vrouwtje (koekje) en een certificaat. Bovendien kan het boekje *Amersfoort Pelgrimsstad* van Ludo Jongen worden gekocht voor € 9,90. Hierin zijn alle verhalen nog eens na te lezen. Het is ook mo-

gelijk de wandeling te reserveren voor een groep van minimaal acht personen. De wandeling kan gehouden worden op de dag en het tijdstip dat u wilt. € 7,50 voor volwassenen; kinderen betalen € 5,-. Reserveren kan bij kantoor Gilde Amersfoort, Groenmarkt 19, 033 472 2236.

Maandag 30 maart – zaterdag 15 april

Expositie van foto's, knipsels en een enkel voorwerp rondom Amersfoort 700 in 1959 in Bibliotheek Zonnehof, Zonnehof 12, op de 1e etage bij het Historisch Informatiepunt; tijdens openingsuren te zien.

Dinsdag 31 maart, 20-22 uur

Lezing Oudheidkundige Vereniging FleHITE: Josine Kooiker over Aletta Jacobs. Zij was een voorvechtster van de vrouwenemancipatie. Wat was de rol van haar echtgenoot Carel Victor Gerritsen, een gefortuneerde Amersfoortse graanhandelaar? Entree voor OVF-leden gratis, voor niet-leden € 3,50.

Dinsdag 7 april

Lezing in de serie *750 jaar Amersfoort: hoezo?* Over Vathorst, door Wim van Veelen, directeur Ontwikkelingsbedrijf Vathorst. Zie www.vathorst.com/nieuws of 033 451 1012. Informatiecentrum Vathorst. Entree gratis.

Donderdag 9 april, 17-19 uur

Historisch Café. Locatie en onderwerp staan vermeld op www.archiefemaal.nl onder 'cursusaanbod'. U kunt zich hier tevens aanmelden voor een maandelijkse digitale uitnodiging.

Vrijdag 17 april

Debat kernwaarden. Een gratis filosofisch stadsdebat over de betekenis van de kernwaarden van de stad, zoals vrede en vrijheid. De kernwaarden zijn gezamenlijk ontwikkeld door groepen betrokken inwoners. Bij het debat worden ook jongeren betrokken. Inter-

nationale School voor Wijsbegeerte, Dode-weg, Leusden.

Zaterdag 25 april

Excursie Oudheidkundige Vereniging FleHITE. Opnieuw naar de Bataviawerf in Lelystad (onder voorbehoud).

Woensdag 29 april, 15.30-16.30 uur

Gratis rondleiding door het depot van Archief Eemland. Opgave bij archiefemaal@amersfoort.nl of 033 469 5017.

Vrijdag 1 mei – zaterdag 12 september

Schoolproject EigenTIJDs Amersfoort. Zie p. 25.

2 mei – 30 augustus

KadE opent met de tentoonstelling *Wonderland through the looking-glass*. Werk van ruim twintig kunstenaars, waarvan het overgrote deel uit het buitenland komt. Smallepad 3. Entree € 7,-, tot 18 jaar gratis.

Maandag 4 mei – dinsdag 5 mei

Bevrijdance: een gratis tweedaags festival waarbij herdacht en gefeest wordt. Op de avond van 4 mei wordt 750 jaar Amersfoort tot leven gebracht tijdens een herdenking met toespraken, gedichten en historische beelden van Amersfoort. De historie komt op 5 mei opnieuw tot leven tijdens een twaalf uur durende happening met alle vormen van de tegenwoordige muziek. Parkeerplaats Eemlaan.

Dinsdag 12 mei 2009

Lezing in de serie *750 jaar Amersfoort: hoezo?* Toekomstscenario's/het ontwerp van de stadsplattegrond, door Noud de Vreeze, stadsarchitect Amersfoort. Zie www.vathorst.com/nieuws of 033 451 1012. Informatiecentrum Vathorst. Entree gratis.

Zaterdag 16 mei

Heropening Museum FleHITE (onder voorbehoud). Naar aanleiding hiervan verschijnt opnieuw een dubbeldik themanummer van de Kroniek.

Donderdag 14 mei, 17-19 uur

Historisch Café. Locatie en onderwerp staan vermeld op www.archiefemaal.nl onder 'cursusaanbod'. U kunt zich hier tevens aan-

melden voor een maandelijkse digitale uitnodiging.

Zaterdag 16 mei – zondag 13 september

Zonen en dochters van Amersfoort. Witthoos, Mondriaan en Armando worden gekoppeld aan negen talentvolle kunstenaars van nu. De zonen en dochters gaan twee jaar lang de confrontatie met de oude meesters aan. Ieder vanuit een eigen discipline: schilderkunst, ruimtelijk werk of fotografie. Zij werken individueel, als groep van drie en als groep van negen. Hun activiteiten monden uiteindelijk uit in drie exposities, met alle drie een eigen locatie in Amersfoort: Museum Flehite, waar het stadsgezicht van 1671 door Matthias Witthoos het grote pronkstuk is. Het Mondriaanhuis, waar Mondriaan geboren werd en het Armandomuseum-bureau, waar het werk van Armando tussen mei en september 2009 geëxposeerd wordt.

Zondag 21 juni, 's middags

Historisch staatsbezoek Amersfoort 750

In het weekend van 20 en 21 juni vinden de Familiedagen *Allemaal Amersfoorts* plaats, met op de zondag een sprookjesachtige historische kostuumshow. Deze wordt georganiseerd door de Oudheidkundige Vereniging Flehite in samenwerking met de stichting Oud-Oranje. Een stoet van circa 70 historische vorsten, vorstinnen en Amersfoortse hoogwaardigheidsbekleders trekt door de binnenstad. Deels te voet, deels varend door de grachten in open boten. De stoet eindigt op het Onze-Lieve-Vrouwekerkhof, waar een *catwalk* staat opgesteld. Daar krijgt het publiek een toelichting op de show. Vorstinnen en vorstinnen uit de geschiedenis als koningin Elisabeth I, tsaar Peter de Grote, koningin Marie-Antoinette en koningin Victoria tonen hun mooiste kostuums in zijde, chifon en Brussels kant. Een illustratie met pracht en praal van de geschiedenis van Europese vorstenhuizen vanaf de middeleeuwen. Alle kostuums zijn zorgvuldig gemaakte replica's. Het absolute topstuk is de jurk van de Engelse Elisabeth I uit 1592, die maar liefst 25 kilo weegt en bezet is met meer dan 11.000 parels.

Een aantal van de historische vorsten en vorstinnen heeft een relatie met Amersfoort. Dit zal op de *catwalk* worden toegelicht. De vorstelijke stoet wordt welkom geheten door een ontvangstcomité van bekende historische Amersfoorters, zoals Johan van Oldenbarnevelt, het echtpaar Cohen, Everard Meyster en Pieter Pijpers.

Uitgebreider programma volgt; houdt de website www.historisch-amersfoort.nl in de gaten.

Zondag 17 mei – zondag 6 september
Tentoonstelling rond de schilder Henri Marie Mackenzie (1878-1961). Museum Flehite.

Woensdag 27 mei, 15.30-16.30 uur
Gratis rondleiding door het depot van Archief Eemland. Opgave bij archiefeemland@amersfoort.nl of 033 469 5017.

Woensdag 3 juni, 20-23 uur
Verkiezing Grootste Amersfoorter aller tijden. Er zijn vele bekende Amersfoorters. Het *AD/Amersfoortse Courant* organiseert in samenwerking met RTV Utrecht en Omroep Amersfoort de nominaties en daarna de publieksstemming. Amersfoorters kunnen in verschillende categorieën 'beroemdheden' nomineren. Een Raad van Wijzen stelt een top-tien samen, waarna inwoners kunnen stemmen via internet en de krant. De bekendmaking wordt een avondvullend programma,

met onder andere een publieksjury, een panel en interviews. Amersfoorter Karel van de Graaf presenteert deze avond. Leerhotel Het Klooster, 033 4698740.

Zaterdag 6 juni – 5 september, 's avonds
Op vier eerste zaterdagen presenteert Röhring optredens van bigbands vanaf 1959 tot nu. Een tocht door de geschiedenis via optredens, filmbeelden en heerlijke gerechten. Iedere avond staat er een andere periode van Amersfoort en vde bigband centraal. Op de laatste avond worden alle eerdere periodes gemixed. Groenmarkt. Entree gratis.

Donderdag 11 juni, 17-19 uur
Historisch Café. Locatie en onderwerp staan vermeld op www.archiefeemland.nl onder 'cursusaanbod'. U kunt zich hier tevens aanmelden voor een maandelijkse digitale uitnodiging.

Woensdag 24 juni, 15.30-16.30 uur
Gratis rondleiding door het depot van Archief Eemland. Opgave bij archiefeemland@amersfoort.nl of 033 469 5017.

Dinsdag 30 juni, 20-22 uur
Lezing Oudheidkundige Vereniging Flehite: prof.em. Piet Leupen over het stadsrecht. Zie het artikel op pp 3-6. Entree voor OVF-leden gratis, voor niet-leden € 3,50.

Zaterdag 27 – zondag 28 juni
Dag van de Architectuur 2009: Architectuur en mobiliteit. Nadere info volgt. Voor het volledige programma zie www.dvda.nl of www.kadeamersfoort.nl.

Woensdag 29 juli, 15.30-16.30 uur
Gratis rondleiding door het depot van Archief Eemland. Opgave bij archiefeemland@amersfoort.nl of 033 469 5017.

Woensdag 26 augustus, 15.30-16.30 uur
Gratis rondleiding door het depot van Archief Eemland. Opgave bij archiefeemland@amersfoort.nl of 033 469 5017.

Donderdag 10 september
Opening landelijke Open Monumentendag in Amersfoort (voor genodigden).

Donderdag 10 september – vrijdag 11 september

Presentatie Amersfoortboek van Archief Eemland en uitgeverij Thoth. Een luchtig kijk- en leesboek over de geschiedenis door Mieke Heurneman en Yvonne Tanke. Rond die tijd verschijnt ook een wetenschappelijke geschiedenis van uitgeverij Matrijs, onder redactie van Burchard Elias en Rob Kemperink.

Vrijdag 11 september, 12-18 uur

Historisch congres Stad en identiteit. Welke betekenis heeft de stedelijke ontwikkeling door de tijd heen voor de identiteit van stad en regio, met Amersfoort als voorbeeld? Hoe geven we de omgang met het verleden een nieuwe impuls in de 21e eeuw? Met excursies. Nieuwbouw RACM, Smallepad. Kosten: € 20,- p.p. Aantal deelnemers: max. 200. Meer informatie in het volgende nummer.

Vrijdag 12 september

Open Monumentendag: Monument op de kaart. Het *Amersfoort Magazine* is te koop met routes en achtergronden over stadsplattegronden. Er wordt over g gedacht om ook op zondagmiddag open te zijn.

Woensdag 30 september, 15.30-16.30 uur

Gratis rondleiding door het depot van Archief Eemland. Opgave bij archiefeemland@amersfoort.nl of 033 469 5017.

Zaterdag 17 oktober – zondag 25 oktober

Week van de Geschiedenis.

Woensdag 28 oktober, 15.30-16.30 uur

Gratis rondleiding door het depot van Archief Eemland. Opgave bij archiefeemland@amersfoort.nl of 033 469 5017.

Woensdag 25 november, 15.30-16.30 uur

Gratis rondleiding door het depot van Archief Eemland. Opgave bij archiefeemland@amersfoort.nl of 033 469 5017.

Najaar

Presentatie van de film *Verborgene plekken in Amersfoort* van Gerald Bronkhorst en Hans Wijnands. Later dit jaar meer informatie op www.archiefeemland.nl.

December

Presentatie jaarboek Flehite met artikelen over het stadsrecht en over boeren in de middeleeuwse stad.

OPEN HUIS ARCHEOLOGISCH CENTRUM

Iedere woensdagmiddag van 14.00-16.30 uur kunt u de werkplaats en expositieruimte bezoeken. Tevens spreekuur voor eigen vondsten.

Langegracht 11, toegang gratis.

IN DIT NUMMER

Voorwoord	2
Het stadsrecht van Amersfoort	3
De stad in 1259	7
Allemaal gemiste kansen	10
Het stadsfeest van 1959	12
Het Rietveldpaviljoen	20
Amersfoort op de Kaart	22
De ivoren dolk	24
Het geheim van de haspelnap	25
Opgraving Appelmarkt	26
Kopinsky en Kamp Amersfoort	28
Vredesmonument	30
Kolonisten in Frederiksoord	32
Agenda	34
Nieuws	38

KRONIEK

verschijnt viermaal per jaar. U kunt het blad thuis ontvangen door lid te worden van:

- Oudheidkundige Vereniging Flehite voor € 23,- per jaar, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt
- Stichting Archeologie Amersfoort voor € 20,- per jaar, waarbij u ook de Archeologische Kroniek provincie Utrecht ontvangt en eventueel jaarboek Flehite

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Agnes Houët-Berenschot
Vondelplein 1 • 3818 BC Amersfoort
033 463 49 89
aahouet@hotmail.com
www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort
033 247 11 00 • fax 033 463 02 54
info@museumflehite.nl
www.museumflehite.nl
Bezoekadres: Westsingel 47, Mannenzaal
Open: zie agenda links

Bureau Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort
033 469 48 16
ma.cramer@amersfoort.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 1
Open: maandag-vrijdag 9.00-17.00 uur (graag op afspraak)

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 469 50 17
archiefeemland@amersfoort.nl
www.archiefeemland.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 7
Open: maandag-vrijdag 9.00-17.00 uur

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA)

Archeologische Dienst Gemeente Amersfoort
Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 463 77 97
fme.snieder@amersfoort.nl
www.amersfoort.nl/archeologie
Bezoekadres: Langegracht 11
Open: woensdag 14.00-16.30 uur en op afspraak

Redactie

Max Cramer • Tilly du Pui • Gerard Raven • Francien Snieder • Yvonne Tanke • Joost Morel

Redactieadres

Museum Flehite Amersfoort
Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort
g.raven@museumflehite.nl
De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur. Meninge(n) verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de *Kroniek* wordt mede mogelijk gemaakt door:

ISSN 1389-8442